

ВІДДІЛ ОСВІТИ ЧЕРКАСЬКОЇ РАЙОННОЇ
ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЧЕРКАСЬКИЙ РАЙОННИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ

Червонослобідська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 1
Черкаської районної ради Черкаської області

ТВОРИМО ЗДОРОВ'Я ДУШІ І ТІЛА

Директор школи - Горбенко Тарас Іванович

Заступник директор школи

з навчально-виховної роботи -

Сагайдак Альона Валентинівна

Заступник директор школи

з виховної роботи -

Величко Світлана Володимирівна

19604

Черкаська область

Черкаський район

с.Червона Слобода

вул. Леніна,52

т. (0472) 304-185

Представлено матеріали з досвіду роботи Червонослобідської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 як Школи сприяння здоров'ю. Дані матеріали спрямовані на створення у навчально – освітньому закладі атмосфери довіри та взаємоповаги, залучення до профілактичної роботи всіх учасників виховного процесу, наповнення новим змістом діяльності школи з профілактики негативних явищ у підлітковому середовищі.

Затверджено на засіданні педагогічної ради
Червонослобідської ЗОШ I-III ступенів № 1
Протокол № 1 від 10.01.2012.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Опис досвіду діяльності Школи сприяння здоров'ю Концепція Червонослобідської ЗОШ І-ІІІ ступенів №1 як Школи Сприяння здоров'ю.....	9
Статут Школи сприяння здоров'ю.....	14
Розділ 1. Забезпечення фізичного здоров'я учнів.....	24
Розділ 2. Збереження соціального та духовного здоров'я учнів.....	45
Розділ 3. Збереження психічного здоров'я учнів.....	58
Розділ 4. Співпраця з батьками.....	64
Розділ 5. Методична робота.....	69
Використана література.....	70

Додатки:

Додаток 1 – Програма діяльності Школи сприяння здоров'ю на період з 2011 по 2013 роки.

Додаток 2 – Угода про спільну діяльність і партнерство між Червонослобідською ЗОШ І-ІІІ ступенів №1 і ДНЗ №2 «Троянда»

Додаток 3– План роботи сестри медичної школи на 2011-2012 н.р.

Додаток 4– План роботи Літньої школи «Паросток»

Додаток 5– Пам'ятка про чистоту села Червона Слобода.

Додаток 6 – Матеріали ІІІ обласної молодіжної науково-практичної конференції.

Додаток 7– Статті учнів школи, опубліковані в журналі «Юний натураліст».

Додаток 8– План роботи санітарно-господарської комісії учнівського парламенту

Додаток 9– Посібник «Психотерапевтичні напрямки роботи з «важкими» підлітками»

Додаток 10– Заходи щодо проведення Міжнародної акції «16 днів проти насильства»

Додаток 11 – Батьківські збори «Здоровий спосіб життя сім'ї як запорука успішного формування здорового молодого покоління».

Додаток 12– Збірка виховних заходів «Здоров'я – це краса, а красивим бути модно !»

Додаток 13– Тематика засідань творчої групи класних керівників 9-11 класів у 2010-2011 н.р.

Додаток 14– Тематика засідань творчої групи класних керівників 9-11 класів у 2009-2010 н.р.

Додаток 15 – Відгуки батьків про діяльність Школи сприяння здоров'ю

Опис досвіду діяльності Червонослобідської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 як Школи сприяння здоров'ю

Сьогодні, як ніколи раніше, перед школою постає проблема виховання свідомого ставлення учнів до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності, яка дасть їм змогу успішно виконувати будь-які життєві та соціальні ролі, бути творцем свого життя, активно інтегруватись до сучасного суспільства.

Здоровий спосіб життя учнів – це сукупність ціннісних орієнтацій та установок, звичок, режиму і темпу життя, спрямованих на збереження, зміцнення, формування, відтворення здоров'я в процесі навчання і виховання, спілкування, праці і відпочинку і передачі його у майбутньому.

У Червонослобідській ЗОШ I-III ступенів № 1, починаючи з 2005 року, створена і діє система роботи щодо забезпечення здорового мікроклімату в школі, формування у дітей позитивної мотивації до здорового способу життя.

Складові здорового способу життя, що входять до даної системи, включають елементи, які стосуються всіх аспектів здоров'я – фізичного, психологічного, соціального і духовного.

Найважливіші з цих елементів:

- усвідомлення цінності здоров'я;
- відсутність шкідливих звичок (тютюнової, алкогольної, наркотичної залежності, безладних, небезпечних статевих стосунків);
- доступ до раціонального, збалансованого харчування;

- умови побуту (якість житла, умови для пасивного і активного відпочинку, рівень психічної і фізичної безпеки);
- умови праці (безпека не тільки у фізичному, але й у психічному аспекті, наявність стимулів і умов для професійного розвитку);
- рухова активність (використання засобів фізичної культури і спорту, різноманітних систем оздоровлення, спрямованих на підвищення рівня фізичного розвитку, його підтримку, відновлення після фізичних і психічних навантажень).

Основним змістом діяльності школи щодо формування здорового способу життя є розробка і реалізація **Програми діяльності Школи сприяння здоров'ю** (див. додаток № 1). В рамках Програми укладено угоду про спільну діяльність і партнерство між Червонослобідською загальноосвітньою школою I-III ступенів № 1 Черкаської районної ради Черкаської області та дошкільним навчальним закладом № 2 «Троянда» с. Червона Слобода (див. додаток № 2).

Програма передбачає свідоме ставлення педагогічних працівників, учнів та батьків до організації профілактичної роботи як у школі, так і вдома. Здоровий мікроклімат школи забезпечується, перш за все, тісною взаємодією усіх учасників виховного процесу, яка досягається в процесі повсякденного спілкування на уроках, у позаурочній діяльності, поза школою, в родині.

Найефективнішими формами роботи у школі є :

- години спілкування «Я і моє здоров'я», «Азбука здоров'я», «Наше здоров'я», «Моє здоров'я», «У чому сенс життя» тощо;
- тренінги «Шкідливі звички», «Скажемо курінню: Ні!», «Визнач свою позицію», «Як діяти в ситуації ризику», «Воля як засіб керування своєю поведінкою» тощо;
- круглі столи «Батьки і діти», «Як уникнути конфлікту»;
- робота клубу «Родинна просвіта»;
- спільні з батьками заходи: «Батько і мати – два сонця гарячих», «Веселі старти» тощо;
- дні відкритих дверей;
- уроки;
- відеолекторії;

- *просвітницькі акції;*
- *батьківські збори;*
- *діяльність органів учнівського самоврядування тощо.*

З метою пропаганди здорового способу життя традиційним стало у закладі проведення тематичних тижнів і декад:

- ◆ *декада «За здоровий спосіб життя» (листопад – грудень);*
- ◆ *тиждень правових знань (грудень);*
- ◆ *тиждень родинного виховання (травень);*
- ◆ *тиждень «Насиллю : НІ!» (квітень).*

Особливе місце в системі роботи школи посідають позакласні заходи, а саме: спортивно - масова робота , діяльність туристичного гуртка «Шанс», діяльність ДЮОП. Дані гуртки відвідує 17% учнів школи. З метою розвитку духовного здоров'я учнів у школі працюють гуртки естетичного циклу: хореографічний «Стиль», вокальні «Вояж», «Веселі нотки», «Юний художник», «Паросток», в яких займається 94 особи , що становить 26,7% від загальної кількості дітей у школі. Вихованці мають здобутки як на районному, так і обласному рівнях.

В закладі працює об'єднання «Науковець» та гурток «Юний еколог» (керівник – Носаєва Ірина Петрівна, вчитель біології вищої категорії, вчитель-методист). В заняття членів гуртків включаються питання практичного спрямування щодо формування в учнів здорового способу життя. Теми учнівських науково-дослідницьких робіт на конкурс-захист Малої Академії наук спрямовані на вивчення рівня індивідуального здоров'я учнів, особливостей харчування, негативного відношення до тютюнопаління підлітків та характеристику екологічної ситуації, яка впливає на спадковість популяції населення села Червона Слобода. Об'єднання «Науковець» виконало і представило 15 наукових робіт на обласний конкурс - захист МАН. Вихованці Носаєвої І.П. про свої здобутки та надбання висвітлюють матеріал у журналі «Юний натураліст», методичній літературі з екології.

Формуванню в учнів позитивної мотивації на здоровий спосіб життя сприяє проведення в школі тренінгових занять по освітнім профілактичним програмам «Рівний - рівному» та «Молодь на роздоріжжі». **За даними програмами за останні 3 роки пройшло навчання 279 осіб (учнів 9-11 класів).**

Особливе місце у створенні здорового мікроклімату в школі займає учнівське самоврядування. До шкільного парламенту входять 6 комісій. Заслуговує на увагу робота санітарно-господарської комісії, яка працює в тісному контакті з комісією дисципліни і порядку та господарчо – трудовою комісією. Члени санітарно-господарської комісії у своїй діяльності намагаються сприяти дотриманню учнями правил особистої гігієни, вести роботу щодо забезпечення чистоти у школі, проводити профілактичну роботу серед учнів. Таким чином, учні мають змогу виступати не лише в ролі об'єктів виховного впливу, але й суб'єктів виховної діяльності. Тому процес створення здорового мікроклімату у школі проходить за участю всіх учасників виховного процесу (педагогів, учнів, батьків тощо).

Для забезпечення здорового мікроклімату в школі важливу роль відіграє психологічна служба (діяльність соціального педагога та психолога). Вона здійснює комплекс соціальних, освітніх, медико-психологічних заходів, що спрямовані на запобігання розвитку негативних явищ серед учнів, педагогів і батьків. Психологічна служба школи забезпечує своєчасну профілактику різноманітних відхилень, сприяє включенню учнів у нову форму взаємин і відіграє роль посередника у системі взаємодії особистості із суспільством. Психологічна служба здійснює комплексний вплив на розвиток особистості дитини для вироблення імунітету до негативних впливів соціального оточення, профілактику і корекцію асоціальних проявів у поведінці учнів. Соціальний педагог і психолог проводять діагностування, анкетування, опитування, систему тренінгових занять, спрямованих на формування в учнів позитивної мотивації на здоровий спосіб життя. Дану роботу вони проводять у тісній взаємодії з класними керівниками і це є основою профілактичної роботи з учнями.

Вона включає грамотну, послідовну і систематичну роботу з діагностики учня, аналізу чинників, причин і обставин, які спричинюють відхилення у поведінці школяра і перші спроби експериментування з психоактивними речовинами. **Така тісна взаємодія дає змогу:**

- визначити конкретні напрямки роботи з учнями та батьками;
- обрати відповідні форми допомоги учням і батькам;
- посилити виховні функції сім'ї;
- попередити у підлітків початок експериментування з психоактивними речовинами.

Активну роботу за Програмою Школи сприяння здоров'ю проводить сестра медична школи. Вона веде паспорти здоров'я учнів, організовує медичні огляди, здійснює моніторинг захворюваності учнів, а також проводить просвітницьку профілактичну роботу з питань здорового способу життя.

Таким чином, повноцінний розвиток особистості у школі відбувається при поєднанні творчої навчальної діяльності учня, системи позакласних заходів, систематичного соціально-психологічного та медичного супроводу учня.

У школі особлива увага звертається на підготовку педагогів до проведення ними здоров'язберігаючої діяльності. **Ця підготовка включає :**

- озброєння педагогів необхідними знаннями з теорії і методики формування здорового способу життя;
- формування спрямованості на збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я учнів, здатності формувати у вихованців уміння і навички здорового способу життя;
- проектування та практична реалізація здоров'язберігаючої стратегії.

У процесі успішної валеологічної роботи педагоги уміють:

- ✚ визначати мету та конкретні завдання виховного впливу на кожному з етапів формування умінь й навичок здорового способу життя школярів;
- ✚ володіють методами і формами валеологічної діагностики;
- ✚ організовують з дітьми різні види оздоровчої діяльності;

проводять роз'яснювальну роботу серед батьків і громадськості;

застосовують раціональні прийоми пошуку, відбору та використання інформації щодо формування здорового способу життя учнів тощо.

Даним умінням і навичкам педагогів сприяє робота творчих груп класних керівників, проведення семінарів, тренінгових занять, засідання методоб'єднання класних керівників з питань здорового способу життя, участь учителів у виставці «Освіта Черкащини».

Дитина – це диво, що одного разу сталося. Саме навколо неї, наче навколо Сонця, повинно обертатися все, щоб це сонечко сяяло радісно, щоб блищали дитячі очі, щоб не згасало прагнення пізнавати нове. Школа – основна ланка в ланцюгу створення в дітей стереотипу здорового способу життя, формування індивідуального та громадського здоров'я. Навчання здоровому способу життя у нашій школі носить системний характер і сприяє гармонійному розвитку психофізичних здібностей учнів. Воно не зводиться до періодичності інформування учнів з питань збереження здоров'я, а має передбачувальний комплекс систематичних заходів, спрямованих на забезпечення школярами здорового способу життя як складової соціалізації.

КОНЦЕПЦІЯ

Червонослобідської
загальноосвітньої
школи I-III ступенів № 1

як Школи

сприяння здоров'ю

1. Стан проблеми

Сьогодні на здоров'я підлітків найпомітніше впливають чинники, дія яких раніше була значно меншою. Більшість із чинників ризику починають інтенсивно діяти саме в молодому віці. Урбанізація, автоматизація виробництва, зниження фізичного і підвищення нервово-психологічного навантаження, інформаційні перевантаження – усі ці складові нашої доби, звичайно, різною мірою, але відбиваються на здоров'ї молодих людей.

Людина завжди опинялася перед вибором поведінки і способу життя, але сьогодні, в умовах вільної пропаганди тютюну, алкоголю, лібералізації сексуальних стосунків, поширенні ВІЛ/СНІДу та наркоманії, цей вибір часто робиться не на користь здоров'ю. У наш час паління, вживання спиртного, стали патологічно необхідним атрибутом проведення часу молоді, поширюються спектр мотивів пияцтва. Вживання алкоголю й тютюну стало майже сенсом життя.

Опрацювавши анкети-відповіді учнів 7-9 класів (125 осіб), було з'ясовано:

- 87 % - негативно ставляться до тютюнокуріння та вживання алкоголю;
- 9 % пробували курити, але це їм не сподобалось;
- 3 % - палять так, щоб не знали батьки;
- 1 % палять відкрито, тобто батьки знають, що їхня дитина палить.

Такі дані свідчать про відсутність мотивованої направленості підлітків на формування та збереження свого здоров'я і водночас зобов'язують педагогів забезпечувати школярів достовірною інформацією з питань здорового способу життя.

2. Мета діяльності:

Поліпшення умов для збереження та зміцнення фізичного, психічного, духовного і соціального здоров'я дітей школи шляхом проведення профілактичних тренінгових занять та медико-оздоровчих заходів.

3.Принципи реалізації Концепції

Концепція Червонослобідської загальноосвітньої школи

I-III ступенів № 1

як Школи сприяння здоров'ю базується на таких принципах:

- ◆ принцип педагогічної доцільності – послідовність у дії педагогів, психолога, соціального педагога, батьків;
- ◆ принцип системності в профілактичній роботі;
- ◆ принцип природовідповідності (з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини);
- ◆ принцип об'єктивності, достовірності інформації, що використовується;
- ◆ принцип єдності поваги і вимогливості до особистості;
- ◆ принцип саморозвитку особистості, формування навичок здорового способу життя;
- ◆ принцип свободи вибору особистості (моральних цінностей, участь у колективній діяльності, право на власну думку).

4.Завдання Концепції

1.Формувати в учнів позитивну мотивацію на здоровий спосіб життя через проведення тренінгів, класних годин, позакласних заходів тощо.

2. Розвивати у дітей навички і вміння, необхідні для боротьби з залежностями (тютюнокурінням, алкоголізмом, вживанням ПАР).

3. Проводити просвіту батьків з проблем вживання підлітками тютюну. Озброїти батьків знаннями про ПАР та розвивати навички спілкування з дитиною в критичній ситуації.

4. Сформувати у педпрацівників закладу усвідомлення значимості здорового клімату в школі.

5. Продовжити роботу над поповненням медико-оздоровчої бази школи.
6. Створити умови для розвитку творчої особистості, підвищення інтелектуального потенціалу кожної дитини.
7. Організувати збалансоване харчування.

5. Форми і види діяльності

- ◆ *Система медико-психолого-педагогічного відновлення учнів;*
- ◆ *Розробка та реалізація навчальних програм з формування культури здоров'я та профілактики шкідливих звичок;*
- ◆ *Організація і контроль забезпечення збалансованого харчування усіх учнів у школі;*
- ◆ *Служба психологічної допомоги вчителям та учням з подолання стресів, тривожності, сприяння гуманістичному підходу до кожного учня, формування доброзичливих і справедливих стосунків у колективі;*
- ◆ *Заходи, спрямовані на зміцнення здоров'я учнів і вчителів, створення умов для їхнього гармонійного розвитку;*

В своїй діяльності Школа сприяння здоров'ю керується Статутом, затвердженим Радою школи і складеним у відповідності зі Статутом Червонослобідської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 Черкаської районної ради Черкаської області, затвердженим розпорядженням голови районної ради від 30 січня 2009 року № 12.

6. Критерії визначення ефективності реалізації Концепції

- ❖ *якість розроблених навчально-методичних матеріалів і рівень забезпечення ними учасників Програми.*
- ❖ *кількість підлітків, залучених до проведення профілактичних заходів;*
- ❖ *введення методики освіти «рівний – рівному» до системи профілактичної роботи й навчально-виховного процесу в школі;*
- ❖ *організація профілактичної роботи в закладі через діяльність органів учнівського самоврядування;*
- ❖ *підвищення рівня знань, умінь і навичок щодо здорового способу життя й запобігання негативній поведінці в молодіжному середовищі.*

7. Результативність реалізації Концепції

✚ співпраця усіх учасників виховного процесу допоможе дотримуватися єдиних вимог у формах і методах профілактики негативних звичок серед дітей та молоді;

✚ знання вікових та індивідуальних особливостей дітей створить атмосферу взаєморозуміння і терпимості, а також допоможе знайти розумну альтернативу небезпечному експериментуванню підлітків зі своїм здоров'ям;

✚ робота сприятиме формуванню у підлітків і дорослих свідомого ставлення не лише до фізичного, але і психічного, духовного здоров'я кожного;

✚ новий рівень спілкування дасть змогу вчасно надати необхідну допомогу підлітку, педагогу, іншим працівникам школи;

✚ учні формуватимуть навички свідомого вибору безпечної поведінки.

*Затверджено
радою школи
протокол № 1
від 17 січня 2010 року*

Статут

Школи сприяння здоров'ю

Червонослобідської загальноосвітньої
школи I-III ступенів № 1
Черкаської районної ради Черкаської області

Черкаси – 2010

- 1.1 Загальні вимоги до такої школи. Школи сприяння здоров'ю визначають порядок створення, організацію оздоровчо-освітнього процесу в ній, регламентують права та обов'язки учасників цього процесу.
- 1.2 Школа сприяння здоров'ю забезпечує умови та механізм реалізації педагогічної ідеї навчального закладу щодо сприяння здоров'ю, здійснює навчання і виховання в інтересах особи і суспільства, створює сприятливі умови для всебічного розвитку здорової особистості.
- 1.3 Школа сприяння здоров'ю у своїй діяльності керується Конституцією України, Законами України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту” та іншими відповідними законодавчими актами України, Конвенцією про права дитини та іншими міжнародними актами, нормативно-правовими актами Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України, цими Основними вимогами та власним Статутом.
- 1.4 Головною метою такої школи є формування і розвиток фізично, психічно, соціально і морально здорової особистості з стійкими переконаннями та системою знань про здоров'я і здоровий спосіб життя, створення умов для збереження і зміцнення здоров'я учнів, підготовка їх до суспільно знаючого самоутвердження, самодостатності та самореалізації в дорослому житті.
- 1.5 Навчальний заклад - Школа сприяння здоров'ю несе відповідальність, за якість наукових знань про здоров'я та рівень формування здорового способу життя, відповідальність форм, методів і засобів навчально-виховної діяльності віковим, фізіологічним, психологічним особливостям учнів. вимогам щодо охорони їхнього життя і здоров'я.
- 1.6 Школа сприяння здоров'ю функціонує на базі Червонослобідської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1.
- 1.7 Школа сприяння здоров'ю діє на підставі Статуту та положення, яке розробляється на основі цих Основних вимог і Положення про загальноосвітній навчальний заклад. Положення затверджується спільною конференцією вчителів, учнів та їх батьків.

II. Організація оздоровчо-освітнього процесу

- 2.1 Оздоровчо-освітній процес у Школі сприяння здоров'ю здійснюється відповідно до робочого плану і може бути його складовою.
- 2.2 Школа сприяння здоров'ю здійснює валеологічну освіту за навчальними планами, підручниками, посібниками, що мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України і реалізують завдання щодо збереження і зміцнення здоров'я учнів відповідно до їх вікових особливостей та індивідуальних здібностей.
- 2.3 Школа сприяння здоров'ю самостійно здійснює вибір форм, методів і засобів валеологічного навчання та виховання в межах визначених Законами України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Положення про загальноосвітній навчальний заклад та Статутом навчального закладу.

- 2.4 Школа сприяння здоров'ю знайомить учнів та їх батьків зі Статутом, правилами внутрішнього розпорядку, іншими документами, які регламентують організацію оздоровчо-освітнього процесу.
- 2.5 З метою постійного контролю ведеться обов'язкова паспортизація стану здоров'я кожного учня та його індивідуальний щоденник здоров'я.
- 2.6 Режим роботи, час на активний відпочинок та харчування встановлюється відповідно до педагогічних та санітарно-гігієнічних вимог, погоджується з відділом освіти і відповідним органом управління охорони здоров'я, затверджується директором школи.
- 2.7 Обсяг і зміст оздоровчо-освітніх заходів визначається шкільною координаційною радою, що є керівним органом Школи сприяння здоров'ю відповідно до педагогічних особливостей учнів і стану їх здоров'я.

III. Учасники оздоровчо-освітнього процесу, їх права та обов'язки

- 3.1 Учасниками оздоровчо-освітнього процесу Школи сприяння здоров'ю є: учні, педагогічні працівники, психологи, бібліотекарі, медичні працівники, соціальні педагоги, батьки та представники громадськості.
- 3.2 Статус учасників оздоровчо-освітнього процесу визначається Статутом та правилами внутрішнього розпорядку школи.
- 3.3 Учні Школи сприяння здоров'ю мають право на безпечні і нешкідливі умови навчання, праці та проведення позакласних занять у різних видах оздоровчої діяльності; захист від будь-яких видів діяльності, які можуть зашкодити здоров'ю; пропагувати здоровий спосіб життя.
- 3.4 Учні Школи сприяння здоров'ю зобов'язані: підвищувати рівень знань про здоров'я, дотримуватися норм здорового способу життя, підтримувати позитивний психологічний мікроклімат в учнівському колективі, сім'ї та мікрорайоні, сприяти здоровим стосункам між учнями, педагогами, батьками та серед населення в цілому.
- 3.5 Педагогічний працівник має право: на сприятливі умови своєї педагогічної діяльності, підтримку адміністрації в інноваційній діяльності щодо формування культури здоров'я учнів, на користування оздоровчо-спортивною базою для зміцнення власного здоров'я, вносити пропозиції керівництву щодо поліпшення оздоровчо-освітньої роботи.
- 3.6 Педагогічні працівники зобов'язані: сприяти збереженню здоров'я учнів, формувати здоровий спосіб їх життя, створювати в школі позитивний мікроклімат, надавати можливість розкрити найбільш повно свої фізичні, психічні та соціальні можливості, сприяти здоровим стосункам між учнями, педагогами та
- 3.7 батьками, особистим прикладом утверджувати культуру взаємостосунків між учнями і колегами, виконувати Статут навчального закладу, правила

внутрішнього розпорядку, постійно підвищувати рівень знань з питань гігієни, психології спілкування. Здійснювати соціально-правовий захист дітей та молоді.

- 3.8 Батьки учнів мають право: обирати і бути обраними до органів самоврядування, звертатись до органів управління освітою, директора школи - Школи сприяння здоров'ю і органів самоврядування з питань охорони і збереження здоров'я дітей; приймати рішення щодо участі дитини в оздоровчій діяльності школи, брати участь у заходах, спрямованих на поліпшення організації оздоровчо-освітнього процесу, забезпечувати ефективне використання місцевих ресурсів для підтримки роботи Школи сприяння здоров'ю.
- 3.9 Батьки зобов'язані: забезпечувати умови для збереження і зміцнення здоров'я дітей у сім'ї з тим, щоб процес формування культури здоров'я був неперервним, постійно дбати про фізичне, психічне і моральне здоров'я дітей, створювати належні умови для їхнього розвитку, активно впроваджувати ефективні технології збереження і зміцнення здоров'я, сприяти здоровим стосункам між учнями, педагогами, батьками.

IV. Управління Школою сприяння здоров'ю.

- 4.1 Керівництво Школою сприяння здоров'ю здійснює директор школи. Він є членом або головою постійно діючого органу самоврядування з проблем формування здоров'я учнів.
- 4.2 Директор школи - Школи сприяння здоров'ю забезпечує дотримання вимог охорони життя і здоров'я учнів, створює необхідні умови для валеологічної освіти та виховання учнів, їхньої участі в оздоровчо-освітніх заходах в позаурочний час; забезпечує дотримання санітарно-гігієнічних норм і техніки безпеки, спрямовує діяльність педагогічного колективу на запобігання вживання учнями алкоголю та наркотиків, іншим шкідливим звичкам для здоров'я, контролює організацію харчування і медичного обслуговування учнів, превентивні заходи проти прояву насильства.
- 4.3 Вищим колегіальним органам самоврядування в Школі сприяння здоров'ю є конференція, яка скликається раз на рік. Порядок скликання, повноваження, чисельність, склад конференції визначається Статутом школи. У період між конференціями ці функції виконує рада школи.
- 4.4 Стратегічні питання, пов'язані з охороною та збереженням здоров'я учнів, формування здорового способу життя, розглядає педагогічна рада школи.
- 4.5 Проблеми життєдіяльності шкільного колективу вирішуються також відповідними органами батьківського та учнівського самоврядування.

V. Матеріально-технічна база.

5.1 Матеріально-технічна база Школи сприяння здоров'ю складається з цінностей школи. Школа та відділ освіти прагнуть до поліпшення матеріально-технічної бази, що сприяє покращенню фізичного, психічного та морального здоров'я учасників навчально-виховного процесу.

VI. Міжнародні зв'язки

- 6.1 Участь Школи сприяння здоров'ю у міжнародних програмах, проектах, учнівських та вчительських обмінах здійснюється відповідно до законодавства, в тому числі Закону України „Про міжнародні договори України”.
- 6.2 Школа сприяння здоров'ю має право укладати угоди про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки з навчальними закладами, підприємствами, організаціями, громадськими об'єднаннями інших країн відповідно до законодавства.
- 6.3 Контроль за діяльністю Школи сприяння здоров'ю забезпечує Координаційна рада, яка створюється при відділі управління освітою. Згідно з Основними вимогами школи, що мають статус навчального закладу - Школи сприяння здоров'ю, щорічно звітуються про свою діяльність письмово та раз на 2 роки – на Всеукраїнській конференції. За результатами звітування навчальні заклади отримують сертифікат, який підтверджує їхній статус.

Співпраця з позашкільними закладами

Лабораторії
(біолог. лаб ВАТ
«АЗОТ»; ОЛЗР)

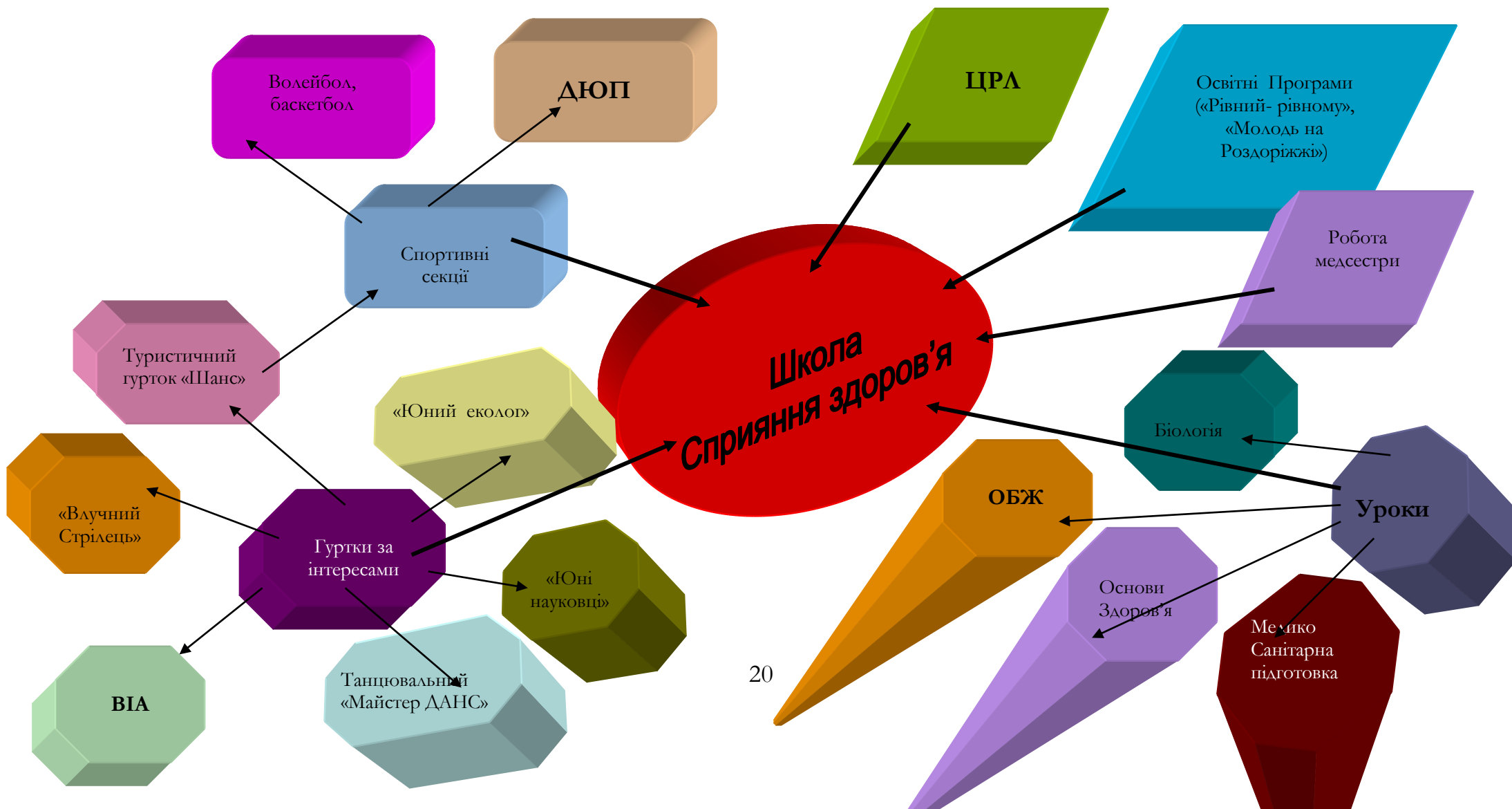
СЮН
(районна,
обласна,
Всеукраїнська,
Всеросійська)

ДНЗ № 2
«Троянда»

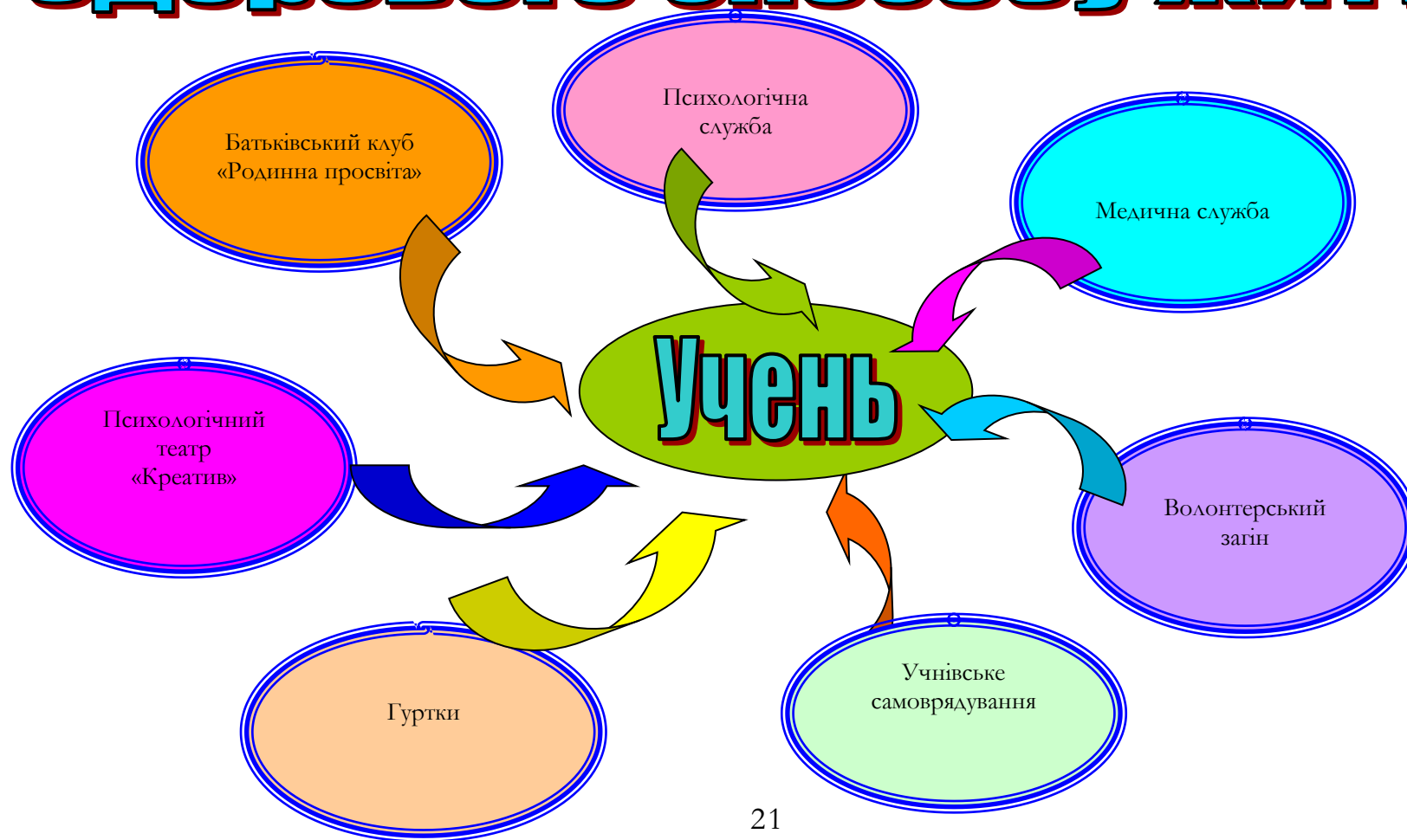
Медичні заклади
(районна, обласна
СЕС, ЦРЛ)

Обласний
гідрометцентр,
обласна
біолаб. по
зах. рослин

СТРУКТУРА ШКОЛИ СПРИЯННЯ ЗДОРОВ'Ю

Схема роботи з учнями щодо пропаганди здорового способу життя

Волонтери

Педагоги

Фахівці з проблем
здоров'я

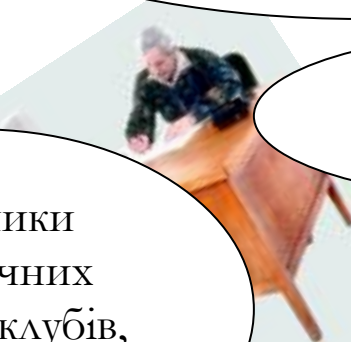
Організатори просвітницької,
профілактичної, корекційної та
розвивальної роботи, спрямованої
на зміцнення здоров'я учнів

Батьки

Лікарі ЦРА

Учасники
тематичних
центрів, клубів,
об'єднань

Учні

Випускники
школи

Вплив діяльності Школи сприяння здоров'ю на особистість учня

Забезпечення фізичного здоров'я учнів

Пріоритетною формою збереження і зміцнення здоров'я школярів є фізкультурно-оздоровча діяльність. Зважаючи на те, що значне зменшення рухової активності учнів призводить до погіршення їхнього стану здоров'я, зменшення адаптаційних можливостей організму, особлива увага в школі приділяється використанню різних засобів і форм фізичного виховання.

Система заходів підвищення рівня фізичного здоров'я учнів школи передбачає:

Проведення позакласних, додаткових занять фізичними вправами (змагання, ігри, турніри, туристичні походи, конкурси, дні здоров'я).

Оздоровчі заняття:

Ранкова зарядка до занять, фізкультхвилинки під час уроків.

Проведення тестування для визначення рівня фізичного розвитку дітей.

Забезпечення необхідних санітарно-гігієнічних умов внутрішньо-шкільного середовища, зокрема: озеленення приміщення школи і класів; контроль за температурним режимом; контроль за штучним освітленням; контроль за чистотою класних кімнат; забезпечення санітарно-гігієнічних норм шкільних меблів.

Особлива увага приділяється повноцінному і якісному харчуванню дітей, організації безкоштовного та дієтичного харчування для окремих категорій учнів. Так, у шкільній їдальні харчується **100% учнів 1-4 класів, 75% учнів 5-9 класів, 47% учнів 10-11 класів**. Проблемою залишається охоплення гарячим харчуванням учнів старшої ланки.

Велику увагу приділяємо профілактиці йододефіциту в раціоні харчування учнів. Враховуючи ту небезпеку, яку несе дефіцит йоду молодому організму, в шкільній їдальні використовується тільки йодована сіль.

Заняття фізкультурою допомагає успішно розвивати такі основні фізичні якості, як сила, швидкість, витривалість, спритність і гнучкість, сприяючи тим самим вирішенню основних завдань фізичної культури:

- ◆ Зміцненню здоров'я, підвищенню емоційного комфорту школярів;
- ◆ Виховання потреби в самостійних систематичних заняттях фізичними вправами;

- ◆ Набуттю необхідних знань, умінь і навичок у галузі гігієни, анатомії, фізіології;
- ◆ Здоровому способу життя тощо.

Особливе місце в системі роботи школи посідають позакласні заходи: робота спортивних секцій, гуртків, районні змагання та спартакіади.

Наші спортивні досягнення

2007-2008 н.р.

Легкоатлетичний крос (районні змагання)	II місце
Чотириборство (районні змагання)	II місце
Спартакіада Черкаського району серед навчальних закладів	Кубок, II місце

2008-2009 н.р.

Легкоатлетичний крос (районні змагання)	II місце
Чотириборство (районні змагання)	II місце
Футбол (районні змагання)	I місце

Волейбол (районні змагання)	I місце, хлопці II місце – обласні змагання
Шашки, шахи (районні змагання)	II місце
Баскетбол Футбол (районні змагання)	II місце
2009-2010 н.р.	
XVII районна Спартакіада школярів	III місце
Волейбол (районні змагання)	I місце
Шашки, шахи (районні змагання)	II місце
Настільний теніс	II місце
2010-2011 н.р.	
Волейбол (районні змагання)	II місце
Баскетбол Футбол (районні змагання)	II місце
Спортивні ігри «Старти надій»	II місце
2011-2012 н.р.	
Баскетбол Футбол (районні змагання)	II місце
Волейбол (районні змагання)	II місце

Заслуговує на увагу робота гуртка з пожежно-рятувального спорту (керівник - вчитель фізкультури, Заслужений вчитель України Савченко Іван Іванович).

Досягнення вихованців гуртка:

2006 рік – Мусієнко Назар - I місце на VI Міжнародних змаганнях з пожежно-рятувального спорту м. Санкт – Петербург;

2007 рік – I місце (командне) на обласних змаганнях з пожежно-рятувального спорту. Чемпіони України з пожежно-рятувального спорту: Магльований Роман, Горовенко Максим, Мусієнко Назар, Сагайдак Валентин.

Магльований Роман – чемпіон області по 100 метровій полосі з перешкодами.

2008 рік – учасники чемпіонату України з пожежно-рятувального спорту (IV загальнокомандне місце).

Катренко Євгеній – призер (III місце) по 100 метровій полосі з перешкодами на обласних змаганнях з пожежно-рятувального спорту.

Вихованці Савченка І.І. – 3-х разові чемпіони області з пожежно-рятувального спорту, нагороджені кубком.

2010-2011 н.р. – Юрченко Олег та Чимбай Дмитро – призери (III, II місце) на обласних змаганнях з пожежно-рятувального спорту. Юрченко О.,

Чимбай Д., Мусієнко А. - чемпіони області з пожежно-прикладного спорту в командному заліку.

ГРАМОТА

НАГОРОДЖУЄТЬСЯ

команда Черкаського району
яка посіла I загальнокомандне місце на обласних змаганнях з пожежно-прикладного спорту серед юнаків.

Начальник ГУ МНС України
в Черкаській області
генерал-майор служби
цивільного захисту
18 травня 2007 року

В.Гвоздь
м. Черкаси

ГРАМОТА

НАГОРОДЖУЄТЬСЯ

САВЧЕНКО ІВАН ІВАНОВИЧ
(тренер юнацької збірної команди Черкаського району з пожежно-прикладного спорту)
за вагомий внесок у розвиток пожежно-прикладного спорту Черкаської області.

Начальник ГУ МНС України
в Черкаській області

В.Гвоздь

ГРАМОТА

НАГОРОДЖУЄТЬСЯ

команда Черкаського району
яка посіла III місце в пожежній естафеті на обласних змаганнях з пожежно-прикладного спорту серед юнаків.

Начальник ГУ МНС України
в Черкаській області
генерал-майор служби
цивільного захисту
18 травня 2007 року
м. Черкаси

В школі обладнаний і діє медкабінет, в якому створена медико-оздоровча база для поліпшення стану здоров'я учнів. Це :

1. Набір медикаментів для надання швидкої допомоги;
2. Оздоровлення дітей за допомогою сиропів, вітамінів, чаїв під наглядом дільничного педіатра та згідно загального плану оздоровлення, що призначається лікарями-спеціалістами;
3. Аромалампи, інгалятори для профілактики гострих респіраторних захворювань.

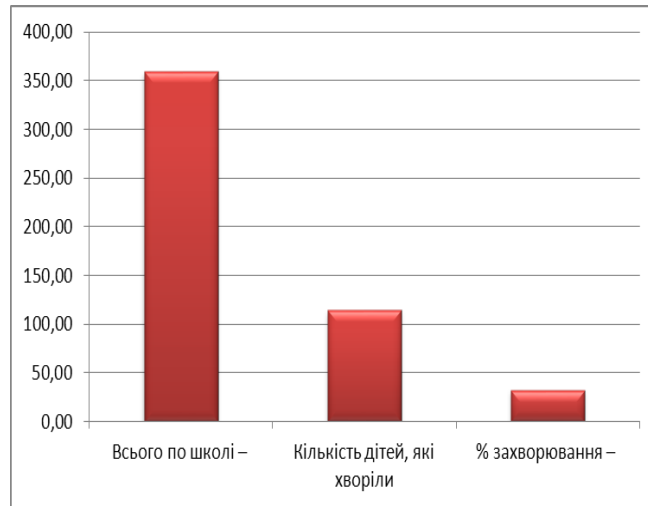
Щорічно лікарями ЦРЛ проводяться поглиблені медогляди. По закінченню поглибленого медогляду підводяться підсумки, які висвітлюються на педагогічній раді школи, на загальношкільних батьківських зборах. **За даними медичних оглядів на диспансерному обліку у 2007 році перебувало 136 осіб, у 2008 році – 144 особи, у 2009 році – 127 осіб, 2010 рік – 110 осіб, 2011 рік – 57 осіб.**

Активну роботу по напрямку Школи сприяння здоров'ю проводить медична сестра **Холоділова В.П.** (див. додаток № 3). Вона веде паспорт здоров'я учнів.

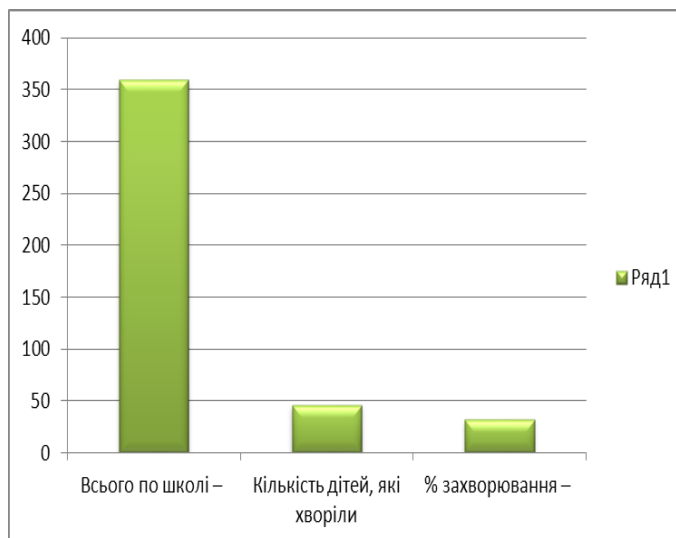

**Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за I-й квартал 2009 року»**

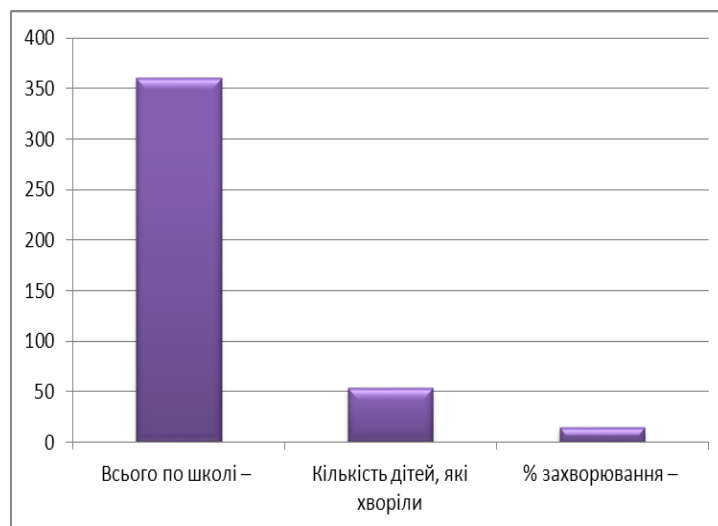
Всього по школі – 359 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 114
% захворювання - 32

**Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за II-й квартал 2009 року»**

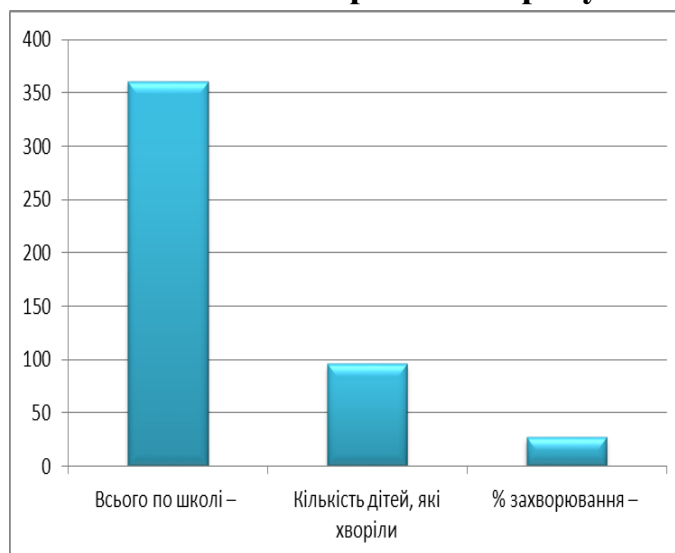
Всього по школі – 359 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 46
% захворювання - 13

**Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за III-й квартал 2009 року»**

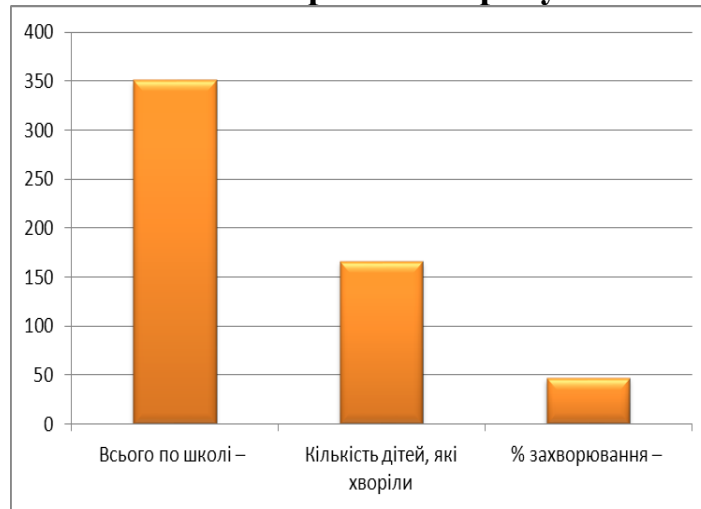
Всього по школі – 361 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 54
% захворювання - 15

**Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за 4-й квартал 2009 року»**

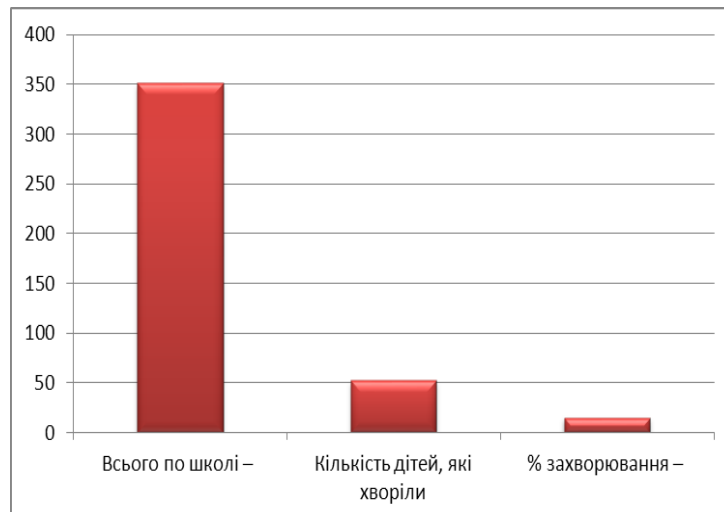
Всього по школі – 361 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 96
% захворювання - 27

**Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за I-й квартал 2010 року»**

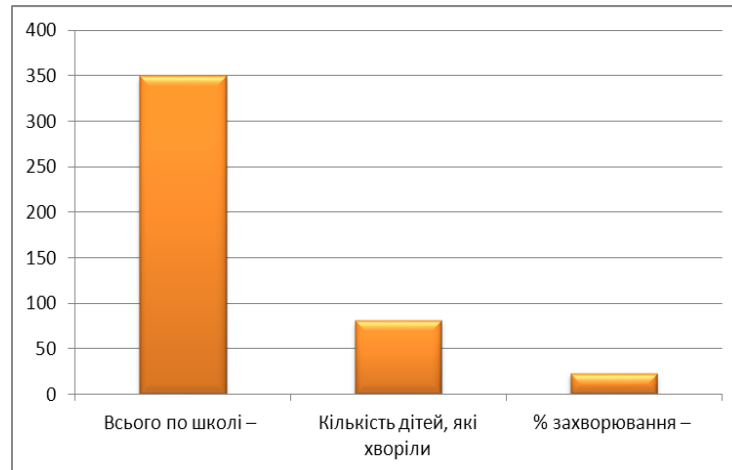
Всього по школі – 351 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 166
% захворювання - 47

**Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за II-й квартал 2010 року»**

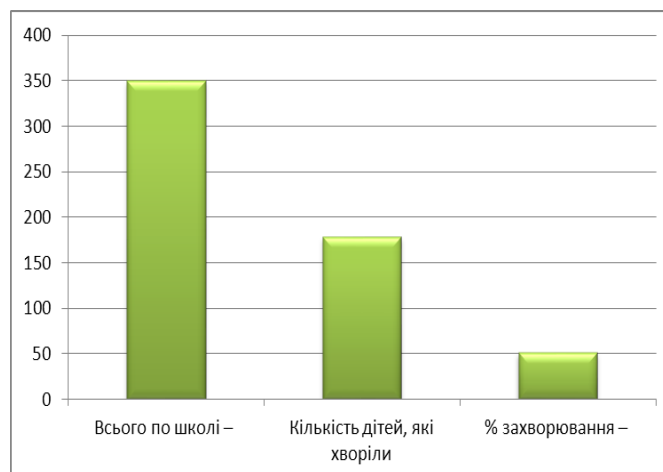
Всього по школі – 351 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 52
% захворювання - 15

Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за III-й квартал 2010 року»

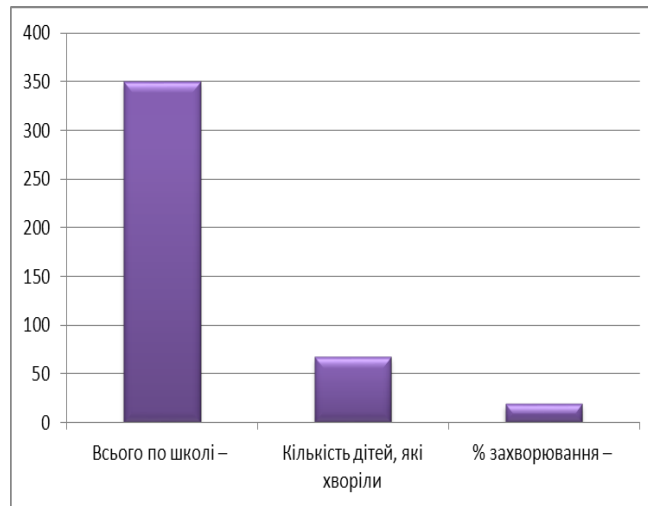
Всього по школі – 350 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 81
% захворювання - 23

Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за 4-й квартал 2010 року»

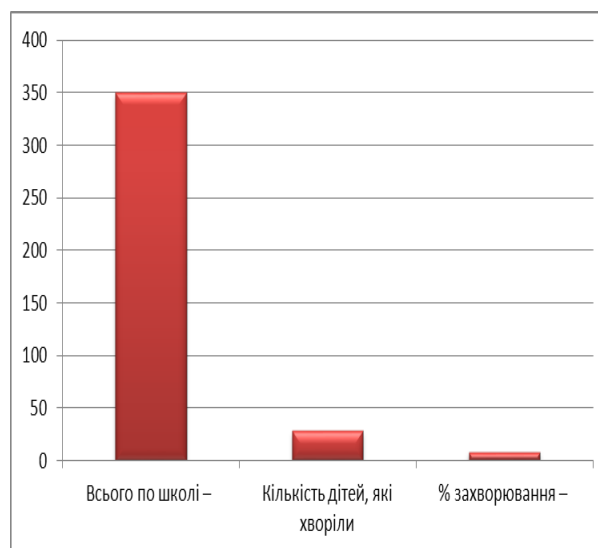
Всього по школі – 350 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 178
% захворювання - 51

Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за I-й квартал 2011 року»

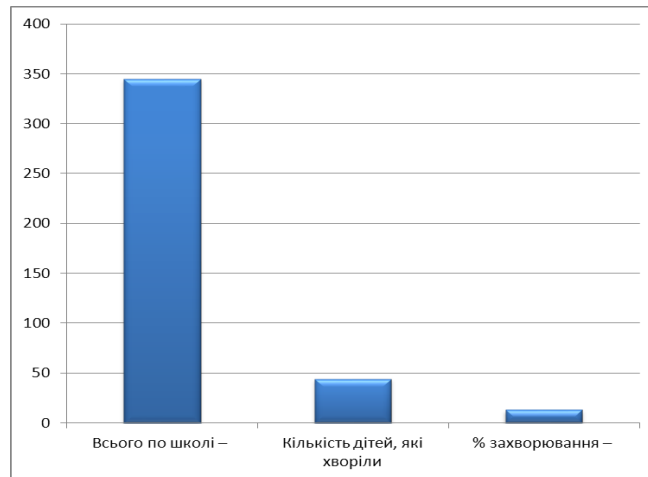
Всього по школі – 350 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 67
% захворювання - 19

Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за II-й квартал 2011 року»

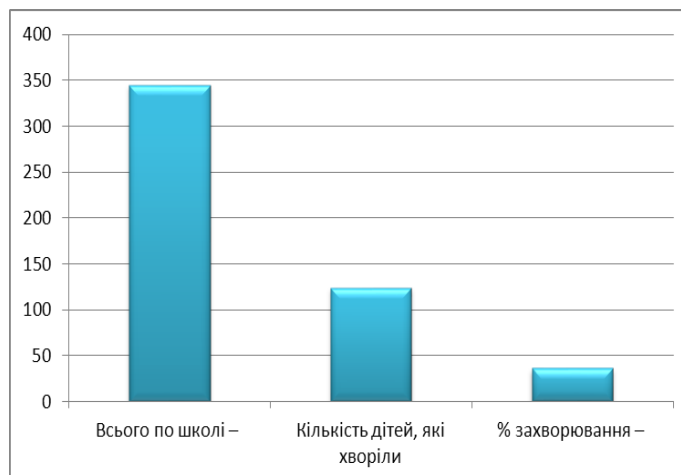
Всього по школі – 350 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 28
% захворювання - 8

Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за III-й квартал 2011 року»

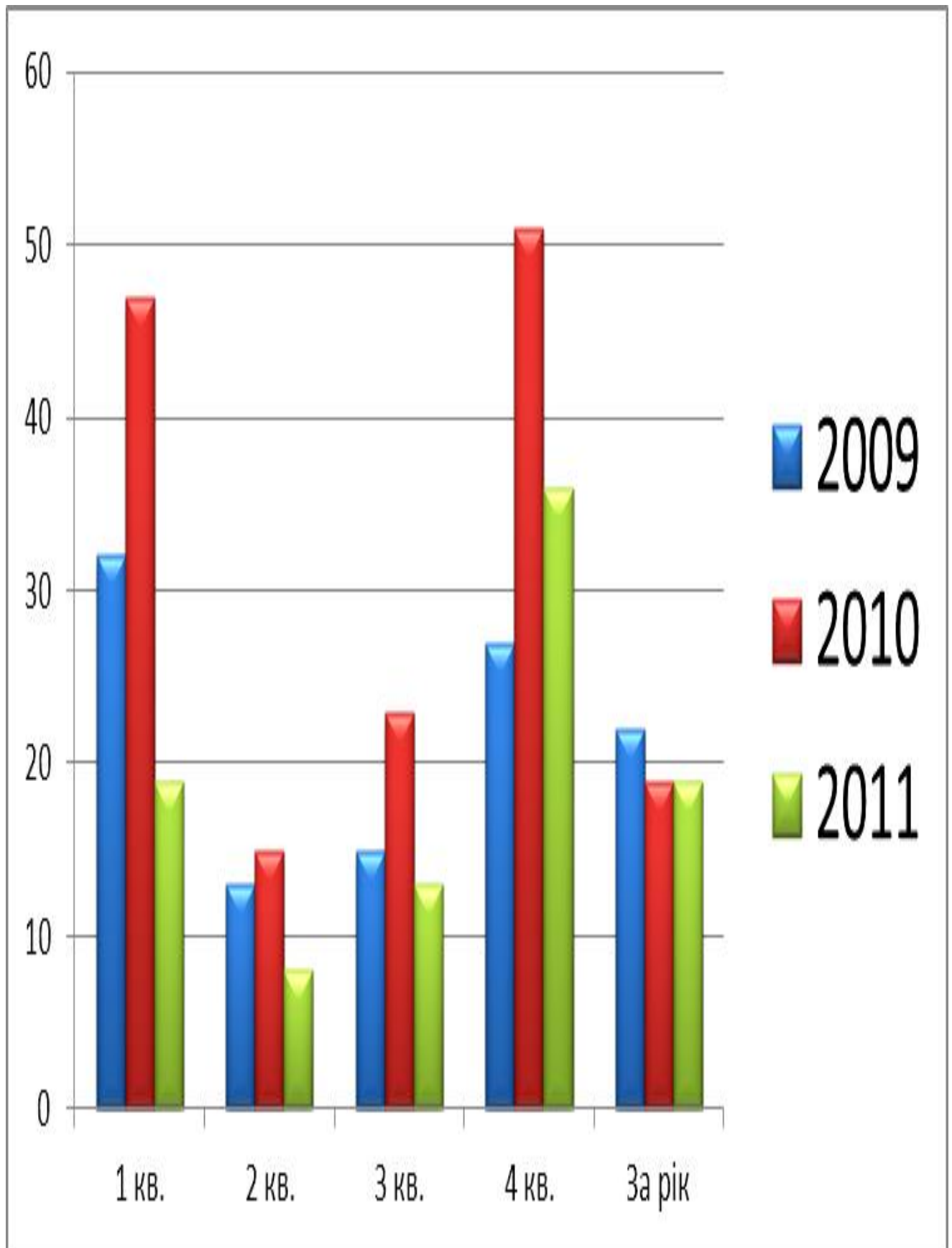
Всього по школі – 345 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 44
% захворювання - 13

Діаграма
«Загальна захворюваність учнів
за 4-й квартал 2011 року»

Всього по школі – 340 учнів.
Кількість дітей, які хворіли – 124
% захворювання - 36

**Динаміка показників захворюваності
з 2009 по 2011 роки**

Логічним продовженням роботи школи як Школи здоров'я є робота прищільних оздоровчих таборів: табору «Сонечко», літньої школи реабілітації та освітніх послуг «Паросток».

Найцікавіше із життя табору

Мета діяльності оздоровчих таборів

1. Повноцінний відпочинок.
2. Оздоровлення.
3. Змістовне дозвілля.
4. Задоволення інтересів і духовних запитів відповідно до індивідуальних потреб.

***У 2010-2011 навчальному році
в даних таборах
оздоровлювалось
170 учнів.***

З них:

- дітей-сиріт і під опікою – 1 дитина;
- дітей з малозабезпечених та багатодітних сімей – 25 осіб;
- дітей, які постраждали від аварії на ЧАЕС – 5 осіб;
- лідерів-активістів – 20 осіб.

ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ

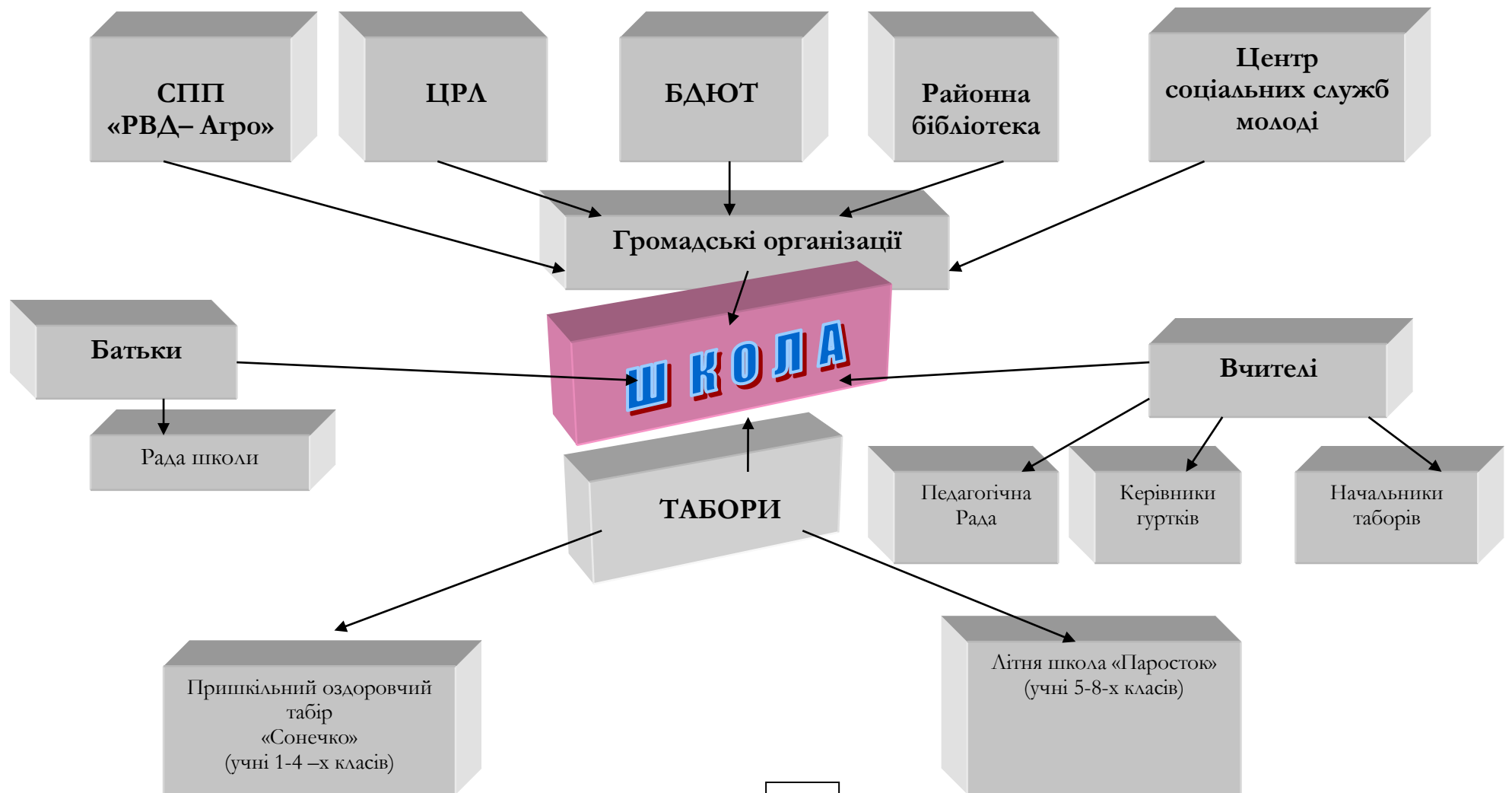
1. Розвивати потребу у здоровому способі життя, удосконалювати знання про значення фізичної культури, гармонійного розвитку, духовного і психологічного здоров'я.

2. Сприяти всебічному розвитку особистості, її індивідуальностей і талантів.

3. Розвивати в учнів самостійність, творчість, працьовитість, відповідальність, діловитість, активність, табірне самоврядування

СХЕМА РОБОТИ ЧЕРВОНОСЛОБІДСЬКОЇ ЗОШ І-ІІІ СТУПЕНІВ № 1 ЩОДО ОЗДОРОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

Завдяки діяльності пришкільних оздоровчих таборів, реалізується право кожної дитини на повноцінний відпочинок, оздоровлення, забезпечення змістовного дозвілля, розвиток творчих здібностей кожної особистості.

Заслуговує на увагу робота пришкільного оздоровчого табору «Сонечко», в якому щорічно відпочиває 100 осіб (учні 1-4 класів) та Літньої школи «Паросток» (5-8 класи, 70 осіб). Змістовний відпочинок для даної категорії дітей спланований з урахуванням їхніх інтересів і духовних запитів (див. додаток № 4).

Збереження соціального та духовного здоров'я учнів

Розуміючи, що здоров'я здебільшого залежить від самої людини, її свідомості, педагоги школи значну увагу приділяють формуванню в учнів позитивного ставлення до власного здоров'я. В основі такої роботи продумана система взаємодії з учнями: організація просвітницької роботи, залучення учнів до різних видів валеологічної діяльності, виховання природного прагнення до самовдосконалення.

Значна роль у розвитку навичок здорового способу життя належить позаурочній роботі учнів. Для активної соціалізації багатьох підлітків важливим є досягнення успіху та самореалізація в різних видах діяльності. Це:

- Екскурсії;
- Конкурси;
- Ігри;
- Діяльність громадських організацій (районний центр соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, Товариство Червоного Хреста, районна бібліотека тощо).

Серед валеологічних справ, які організують учні, є:

- Акції, спрямовані на пропаганду здорового способу життя;
- Профілактику куріння, алкоголізму, наркоманії та СНІДУ;
- Декада «За здоровий спосіб життя»;
- Дні здоров'я;
- Випуски санітарного бюлетня та газети «Психологічний вісник»;
- Випуски колажів.

В школі реалізуються освітньо-профілактичні програми «Рівний-рівному», «Молодь на роздоріжжі», «Корисні звички» тощо.

Навчання за освітньо-профілактичними програмами пройшли

2006-2007 н.р.		
	К-ть осіб	Тренер
«Рівний-рівному»	60	Величко С.В.
«Молодь на роздоріжжі»	15	Давиденко Г.В.
2007-2008 н.р.		
«Рівний-рівному»	48	Величко С.В.
«Молодь на роздоріжжі»	15	Давиденко Г.В.
2008-2009 н.р.		
«Рівний-рівному»	54	Величко С.В.
«Молодь на роздоріжжі»	17	Давиденко Г.В.
2009-2010 н.р.		
«Рівний-рівному»	54	Величко С.В.
«Школа проти СНІДу»	30	Сагайдак А.В.
«Корисні звички»	24	Павленко Т.В., Шутенко Т.П.
2010-2011 н.р.		
«Рівний-рівному»	40	Величко С.В.
«Школа проти СНІДу»	30	Сагайдак А.В.
«Корисні звички»	30	Павленко Т.В., Шутенко Т.П.

Заслужує на увагу робота гуртка «Юний еколог» та об'єднання «Науковець» під керівництвом вчителя біології вищої категорії, вчителя-методиста, Заслуженого вчителя України Носаєвої Ірини Петрівни.

Мета діяльності:

❖ Формування в учнів стійкого переконання про турботу за довкіллям, від якого залежить стан здоров'я кожного.

Завдання діяльності:

- Навчити дітей працювати з науковою літературою, робити висновки;
- Навчити методиці біологічного експерименту (фенологічного спостереження, мікробіологічного експерименту, цитологічного дослідження, екологічного моніторингу);
- Навчити вихованців визначати рівень індивідуального здоров'я та робити висновки;
- Пропагувати елементи екологічної культури серед учнів та населення села Червона Слобода;
- Залучити учнів до екологічного моніторингу села Червона Слобода та берегової лінії р. Дніпро.

Гурток «Юні екологи», який охоплює учнів 5-7 класів, проводить навчання з молодшими школярами, систематично випускає екологічний вісник. Протягом навчального року учні отримують інформацію про екологічну ситуацію в селі, місті, області. У дітей виробляється адекватна реакція на стан довкілля.

На практичних заняттях гуртка діти вчаться екологічному моніторингу. За допомогою певних методик вони визначають температуру, вологість приміщень, оптимальну освітлюваність, рівень шуму, правильність розміщення меблів, рослин в залежності від освітлення. Вони вчаться створювати оптимальну екологічну нішу в себе вдома, що сприяє підтриманню високого індивідуального рівня здоров'я.

Кожна культурна людина повинна вміти це робити.

Важливою проблемою нашого регіону є забруднення берега Дніпра твердими побутовими відходами. Це здійснюється на очах у дітей. Нинішні підлітки впевнені, що так було завжди, хоча ще 154 роки тому посадка і берег були чисті. Учні виготовили карту забруднення берега і села, а також підготували тексти пам'яток для кожного двору про необхідність сортування побутового сміття (див. додаток № 5).

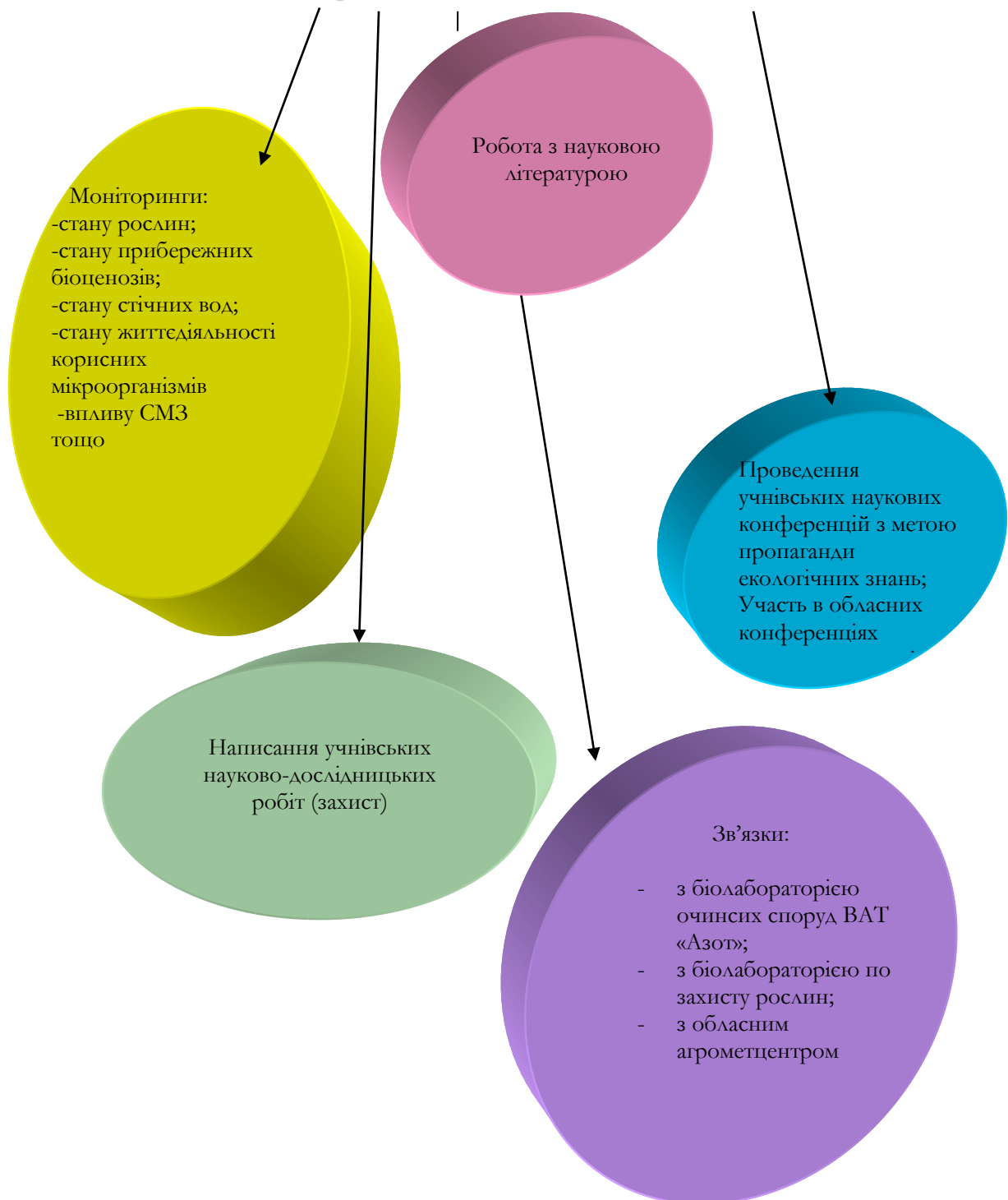
Гуртківці підтримують тісні зв'язки з біологічною лабораторією очисних споруд ВАТ «Азот». На екскурсіях діти вивчають процес очищення стічних вод. А на заняттях гуртка вивчають мікроорганізми активного мулу аеротенок та біоплівки очисних споруд. Гуртківці навчилися культивувати війчастих, коловерток, виготовили альбом з морфологією цих організмів.

(5-7 класи)

Структура діяльності Об'єднання «Науковець» (8-11 класи)

Об'єднання «Науковець» виконало і представило 15 наукових робіт на обласний конкурс - захист МАН. Заслужують на увагу роботи, теми яких напряму пов'язані з діяльністю Школи сприяння здоров'ю.

РЕЗУЛЬТАТИ РОБОТИ МАН ЗА 5 РОКІВ

№	Тема	Місце на обласному конкурс-захисті	ПП учня	Де навчається нині
1	<i>Вивчення індивідуального рівня здоров'я серед старшокласників</i>		Катренко Наталія 9 клас	Дніпропетровська медична академія
2	<i>Вивчення діапазону споживаних продуктів населенням с. Червона Слобода</i>	3	Катренко Наталія 10 клас	Дніпропетровська медична академія
3	<i>Вивчення генетичної структури популяції населення с. Червона Слобода</i>	2	Бондар Ірина 10 клас	ЧДУ Біофак
4	<i>Вивчення генетичної структури популяції населення Черкаської області</i>	2	Бондар Ірина 11 клас	ЧДУ Біофак
5	<i>Вивчення впливу трансгенних сортів картоплі на довкілля</i>	3	Усова Олена 10 клас	Київський держуніверситет
6	<i>Вивчення обізнаності школярів щодо негативного впливу тютюнопаління</i>		Тамко Анна 9 клас	Харківська медична академія
7	<i>Вивчення впливу ГМ-сортів картоплі на біорізноманіття</i>	2	Усова Олена 11 клас	Київський держуніверситет
8	<i>Вплив миючих засобів на життєдіяльність РКТО20А очисних споруд біля с. Червона Слобода.</i>	3	Бибик Дмитро 9 клас	Одеський університет, екологічне право

9	<i>Біоіндикаційні властивості коловерткоч очисних споруд біля с. Червона Слобода.</i>	3	Бибик Дмитро 10 клас	Одеський університет, екологічне право
10	<i>Використання препарату «Байкал-ЕМІ» в боротьбі з амброзією</i>	3	Бибик Дмитро 11 клас	Одеський університет, екологічне право
11	<i>Вплив амброзії полинолистої як біотичного екологічного чинника на території с. Червона Слобода</i>	2	Бойко Олексій 9 клас	Київський університет МВС
12	<i>Вивчення різноманітності рослин та їх пристосування до життя на піщаній косі антропогенного походження</i>	3	Кисільов Богдан 8 клас	10 клас
13	<i>Вивчення первинної сукцесії піщаної коси антропогенного походження</i>	2	Кисільов Богдан 8 клас	10 клас
14	<i>Вивчення поширення окремих аутосомних генів у популяції населення с. Червона Слобода</i>	1	Гін юк Євгеній 11 клас	Київський національний університет ім. Шевченка Біофак
15	<i>Вплив ГМО на організм людини</i>	2	Гладун Дмитро 11 клас	Київський національний університет ім. Шевченка Біофак

Подальша доля юних дослідників школи

Семеняка Дмитро - учитель біології,
аспірант
Мандрус Інна - учитель біології
Боднар Ірина - еколог
Катренко Наталія - лікар - стоматолог
Рідченко Світлана - лікар - стоматолог
Буша Станіслав - лікар - стоматолог
Кантишева Олена - лікар-офтальмолог
Січкаревський Вадим - лікар - анестезіолог
Батюшинський Андрій - ветеринарний
лікар
Кались Юрій - зубний технік
Орел Ольга - фармацевт
Осадча Світлана - фармацевт
Тамко Анна - фармацевт
Ванжа Інна - фармацевт

Тарасюк Юрій - фельдшер
Паршенко Наталія - фельдшер
Тарасюк Олександр - фельдшер
Сироїд Аліна - сестра медична
Луговська Вікторія - сестра медична
Дідковська Людмила - сестра медична
Старова Оксана - сестра медична
Ванжа Марина - сестра медична
Курбанова Алла - сестра медична
Кургутова Валентина - сестра медична
Сіренко Юлія - сестра медична
Завалко Інна - сестра медична
Пономаренко Світлана - сестра медична
Овчаренко Людмила - сестра медична

Вихованці Носаєвої І.П., члени МАН, які продовжують навчання у ВУЗах

Кикоть Антоніна - лікар-інтерн
Шведенко Євгеній - провізор - інтерн
Бибик Дмитро - 5-й курс ОЮА (екологічне право)
Гінюк Євгеній - 4-й курс КДУ ім. Шевченка (біофак)
Гладун Дмитро - 3-й курс КДУ ім. Шевченка (біофак)
Кисільов Богдан - 2-й курс КДУ ім. Шевченка (біофак)
Хандусь Наталія - 1-й курс ДМА (педіатрія)
Культенко Анастасія - 1-й курс Черкаський медичний коледж (лаборант)

Вихованці Носаєвої Ірини Петрівни про свої здобутки та надбання висвітлюють матеріали у журналі «Юний натураліст» та методичній літературі з екології

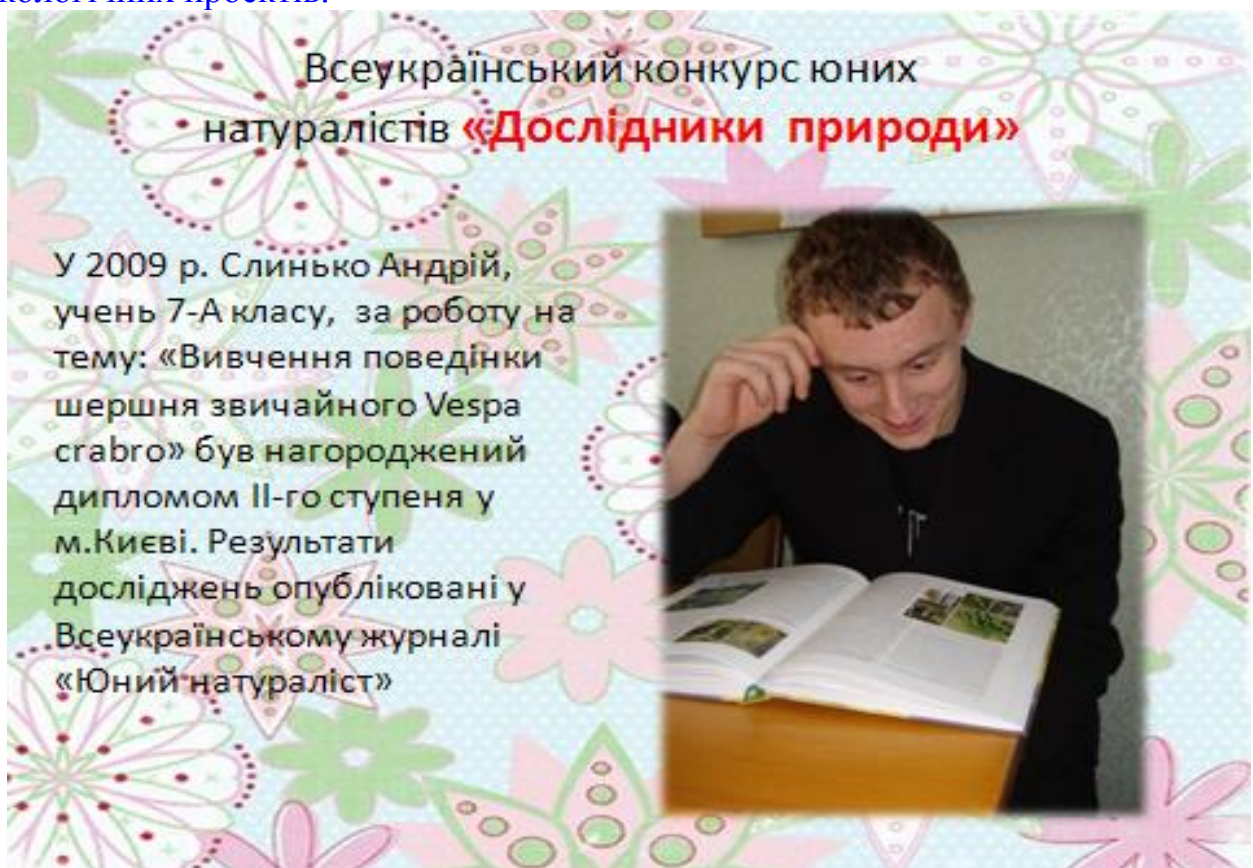
Наукова робота Гінюка Є. та Носаєвої І.П. «ПОШИРЕННЯ І РОЗВИТОК АМЕРИКАНСЬКОГО БІЛОГО МЕТЕЛИКА НА ТЕРИТОРІЇ СЕЛА ЧЕРВОНА СЛОБОДА» надрукована у матеріалах III обласної молодіжної науково-практичної конференції «Здобутки молодих науковців на вирішення екологічних проблем Черкащини».

Стаття «Уроки Холодного Яру», яку підготував Кисільов Богдан, опублікована в журналі «Юний натураліст» - 11'2005.

Стаття «Чим ви дихаєте!» Крутінь Олени надрукована в журналі «Юний натураліст» -5'2006.

«3 зошита ЮННАТа» (записи на екологічну тематику) Кисільова Богдана висвітлені в журналі «Юний натураліст» - 3'2005 (див. додатки № 6,7).

У 2011 році вихованець Носаєвої І.П. Слинько Андрій, учень 9-А класу, брав участь у конкурсі «Юний дослідник» з проектом «Вивчення сукцесії штучного біоценозу «Акваріум», в якому досліджував різноманітність організмів у акваріумі та швидкість заселювальних процесів у ньому. Слинько Андрій захищав екологічний проект «Вивчення непестицидних методів боротьби з яблуневою плоджеркою» на обласному конкурсі – захисті екологічних проектів.

В рамках Школи сприяння здоров'ю щорічно проводиться **Акція «16 днів проти насильства»**

МЕТА АКЦІЇ:

- ⦿ 1. Надавати інформацію про насильство
- ⦿ 2. Формувати вміння звертатися по допомогу у випадку жорстокого поводження в родині
- ⦿ 3. Сформувати навички відповідальної поведінки, протистояння тиску, насильству.
- ⦿ 4. Навчати конструктивному рішенню конфліктних ситуацій
- ⦿ 5. Формувати толерантне ставлення до тих людей, які зазнали прояви насильства

ЗАВДАННЯ:

- ⦿ 1. Дати чіткі представлення про різні форми проявів насильства
- ⦿ 2. Дати інформацію про адекватну реакцію при здійсненні насильства (куди звертатися по допомогу)
- ⦿ 3. Сформувати захисні навички, які роблять підлітків менш уразливими в небезпечних ситуаціях
- ⦿ 4. Сформувати прагнення уникати ситуацій пов'язаних з ризиком стати жертвою насильства
- ⦿ 5. Дбати про своє власне здоров'я

ФОРМИ РОБОТИ

- Виставка книг, брошур про жорстоку поведінку, толерантність, конфлікт
- Виступи на нарадах, педагогічних радах, методоб'єднаннях класних керівників, раді школи, батьківських зборах, перед громадськістю
- Проведення тренінгів, класних годин, бесід, круглих столів
- Конкурси малюнків, плакатів, учнівських творів, колажів
- Зустрічі з представниками державних установ, закладів, громадських організацій

Заслуговує на увагу робота соціально - психологічного театру **«Креатив»**. У 2007-2008 н.р. театр посів III місце на районному фестивалі психологічних театрів, у 2008-2009 н.р. IV місце на районному фестивалі психологічних театрів.

**Виступ соціально-психологічного театру «Креатив»
(квітень 2009)**

Шкільний психологічний театр «СТЕМ» (березень 2011)

Учнівське самоврядування

Учнівське самоврядування – це організація життя шкільного колективу, в якій: розвивається соціально активна особистість; в учнів з'являється можливість виявити себе в соціально значимих справах; формується громадянська позиція учня, почуття власної гідності та національної самосвідомості.

Заслуговує на увагу робота **санітарно-господарської комісії учнівського парламенту** з питання формування в учнів позитивної мотивації на здоровий спосіб життя. Комісія складається з учнів, членів учнівського парламенту і представників даної комісії від класів. Комісія працює в дуже тісному контакті з комісією дисципліни і порядку та з господарчо - трудовою комісією.

Головна мета діяльності санітарно-господарської комісії учнівського парламенту: сприяти дотриманню учнями правил особистої гігієни, вести боротьбу за чистоту у школі та їдальні, проводити санітарно-профілактичну роботу серед учнів.

Головними завданнями діяльності є :

- санітарно-гігієнічна освіта;
- санітарно- профілактична робота;
- контроль за санітарним станом в школі та особистою гігієною школярів;
- боротьба зі шкідливими звичками школярів;
- вивчення психологічного клімату в учнівському колективі.

Дана комісія складається з двох секторів: санітарний сектор та сектор психологічної служби. В своїй роботі комісія керується планом (додаток № 8).

Структура санітарно – господарської комісії

Санітарний сектор	Сектор психологічної служби
<ul style="list-style-type: none"> • контролює виконання, здійснює підтримку санітарно-гігієнічних норм у школі; • контролює дотримання санітарного режиму в школі; • пропагує здоровий спосіб життя; • забезпечує наочну агітацію із санітарно-гігієнічних питань.	<ul style="list-style-type: none"> • аналізує проблеми взаємовідносин між учнями; • проводить анкетування та опитування з метою формування позитивного фону для вирішення конфліктних ситуацій; • організовує роботу «пошти довіри».

Безпосередньо роботою комісії керують учителі – консультанти (заступник директора школи з виховної роботи, педагог – організатор, психолог), які здійснюють допомогу у плануванні, консультують з організаційних питань, надають методичну допомогу.

Збереження психічного здоров'я учнів

Поняття про здоров'язбереження необмежується уявленням про зміцнення соматичного (тілесного) здоров'я учнів. Важливе значення надається збереженню психічного здоров'я дітей і підлітків.

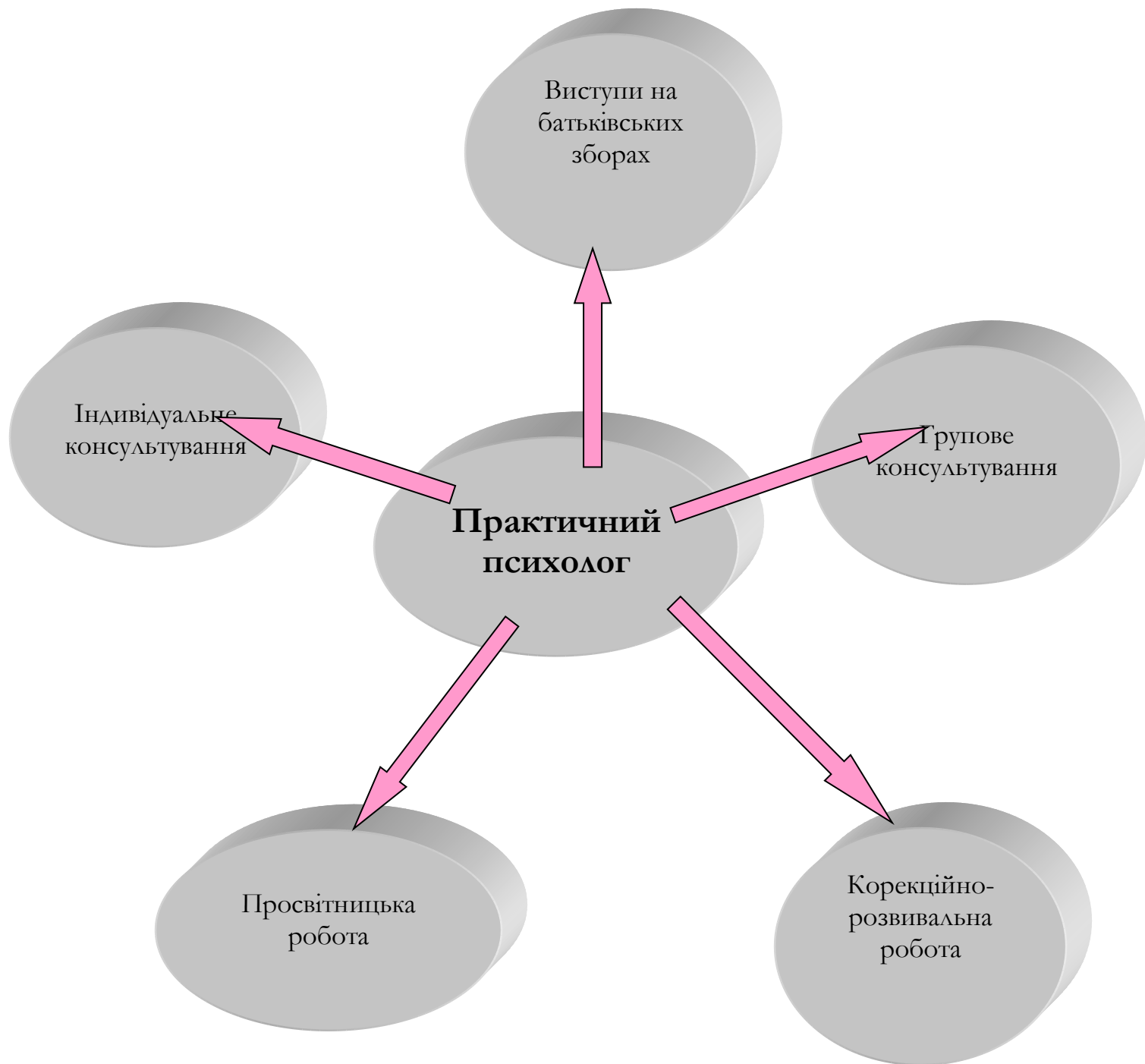
Головною метою психологічної служби школи є збереження та зміцнення фізичного та психічного здоров'я дітей, забезпечення умов для їх повноцінного духовного розвитку. Відповідно до цього психологічна служба школи працює над проблемою: « *Формування в особистості позитивної мотивації на здоровий спосіб життя засобами психолого-педагогічної підтримки*».

Пріоритетні завдання психологічної служби:

1. *Оптимізація психічного здоров'я в процесі навчальної діяльності;*
2. *Психологічна діагностика, вибір і застосування методів корекції.*
3. *Психологічне консультування і освіта вчителів;*
4. *Психологічна просвіта батьків;*

**Схема роботи практичного психолога з учнями
Червонослобідської ЗОШ І-ІІІ ст. № 1
за програмою Школи сприяння здоров'ю**

Робота практичного психолога з учнівським колективом

Від життєрадісності та бадьорості дітей залежить їх духовне життя, світосприйняття, розумовий розвиток, рівень знань, віра в свої сили.

Школа може і повинна відігравати у цьому процесі вирішальну роль. Робота психолога спрямована на те, щоб навчально-виховний процес у школі сприяв зміцненню психофізичного здоров'я учнів.

Робота шкільного психолога Рибчинської С.С. починається із знайомства з майбутніми першокласниками. У травні місяці, перш ніж дитина переступить поріг школи, проводиться обов'язкова співбесіда з майбутніми першокласниками. Здійснюється діагностика їхнього психофізіологічного стану за тестами.

Повторна діагностика майбутніх першокласників проводиться у кінці серпня перед початком навчального року.

Рибчинська С.С. з результатами обстеження обов'язково ознайомлює батьків та вчителів початкової школи. Це допомагає у подальшій індивідуальній роботі з учнями.

Наступним етапом роботи психолога є спостереження, аналіз та полегшення адаптації учнів перших класів до навчання у школі за нових соціальних умов. Адаптація тісно пов'язана із здоров'ям, здатності організму в різних ситуаціях ефективно забезпечувати «рівновагу з середовищем». Кожен першокласник має свій індивідуальний бар'єр психологічної адаптації. Важливе значення має врахування психофізіологічних особливостей діяльності мозку дитини, що покращує особистісно орієнтоване навчання, дає можливість прогнозувати подальший розвиток здібностей та нахилів дитини. Цю діагностику обов'язково проводить психолог.

На завершення адаптаційного періоду з учнями проводиться проєктивна методика «Моя школа», яка підтверджує, що процес адаптації до школи у першокласників проходить успішно. У педагогічному колективі проходить психолого-педагогічний консиліум, мета якого – визначити базовий рівень інтелектуальних та психоемоційних процесів, а також перспектив розвитку як кожного окремого учня, так і новостворених класних колективів.

Важливою складовою роботи психолога є вивчення когнітивно-оціночної сфери школяра, тобто пізнання дитиною себе, свого «Я», становлення позитивної Я – концепції. З цією метою Рибчинська С.С. проводить вивчення рівня самооцінки дітей. З дітьми, що мають низьку самооцінку, проводяться бесіди, консультування, з'ясовуються причини такої самооцінки.

Ще однією важливою складовою збереження психофізичного здоров'я школяра є відстеження психоемоційного стану тривожності та спокоєння. За проведеними методиками найвищий стан тривожності спостерігається в учнів 4-5 класів (молодший підлітковий вік).

Важливу роль у роботі психолога відіграє казкотерапія. Психотерапевтичні технології допомагають психологу розкрити творчі здібності та внутрішній світ дітей, які страждають від конфліктних ситуацій як сімейних, так і міжособистісних. Корекційно – розвивальна програма, розроблена психологом, спрямована на попередження та профілактику негативних і небудуманих вчинків дітей за допомогою психотерапевтичних методів

(додаток № 9 , посібник «Психотерапевтичні напрямки роботи з «важкими» підлітками»).

Результати діагностики стану тривожності та рівня самооцінки школярів заносяться у паспорт здоров'я кожного учня.

Психологічне консультування учнів – суттєвий напрямок роботи психолога в умовах Школи сприяння здоров'ю. Консультації проводяться як індивідуальні, так і групові. Найчастіше учні звертаються через труднощі у засвоєнні знань, непорозумінні з учителями, батьками, виникнення конфліктних ситуацій. Важливою умовою роботи є прийняття й повага учня, встановлення взаємин довіри і добровільності.

Формуванню в учнів навичок здорового способу життя сприяє проведення анкетувань, опитувань, тренінгових занять.

Традиційно у школі проводиться декада «За здоровий спосіб життя» (листопад, грудень), День порозуміння з ВІЛ- інфікованими, День правових знань тощо (додаток № 10).

Усі заходи спрямовані на профілактику шкідливих звичок, захворюваності на ВІЛ/СНІД, наркотичну залежність.

На шкільному стенді «Психологічний вісник» психолог розміщує поради учням, як потрібно турбуватися про своє здоров'я.

Робота психолога з педагогічним колективом

Педагогічна діяльність є складною і виснажливою, оскільки навантаження на вчителів не вичерпується їхнім робочим часом. Крім того, постійне перебування серед людей може призвести до «професійного вигорання» педагога. Саме тому актуальною стає проблема профілактики психічного здоров'я учителя не як особистості, а як партнера у стосунках «учитель-учень», а також психологічне консультування і освіта педагога. У роботі з педпрацівниками психолог дотримується наступних рекомендацій:

- *учитель — не дитина, не треба його повчати, забудьте про авторитарний тон;*
- *учитель — доросла, зріла особистість, яку треба поважати;*
- *учитель є фахівцем зі свого предмету, ніколи не ставте під сумнів його компетентність у цьому;*

•наголошуйте на тому, що кожен педагог з психологом добре розуміються на тонкощах людських взаємин;

•психолог повинен стати для педагогів другом, радником, а не вчителем;

•не допускайте у своїй роботі лібералізму, професійно відстоюйте свою точку зору, але завжди прислухайтеся до побажань педагогів.

Питання психологічного здоров'я школярів, екологізації взаємин «учитель — учень» постійно розглядається на педагогічних радах, психолого-педагогічних семінарах, психолого-педагогічних консилиумах, засіданнях методоб'єднань, психолого-педагогічних, лекторіях, тренінгових заняттях.

Актуальною є проблема збереження психічного здоров'я вчителя. З цією метою проводяться тренінгові заняття «Життєві навички, що є сприятливими для здоров'я», «Як подолати негативний емоційний стан», «Толерантність». Обов'язковим є надання індивідуальних та групових консультацій педагогам, вироблення порад щодо гармонізації стосунків між учителем та учнем. Все це сприяє встановленню позитивного психологічного клімату як в учнівському, так і в педагогічному колективі. Таким чином, зберігається психофізичне здоров'я учасників навчально-виховного процесу.

Робота соціального педагога

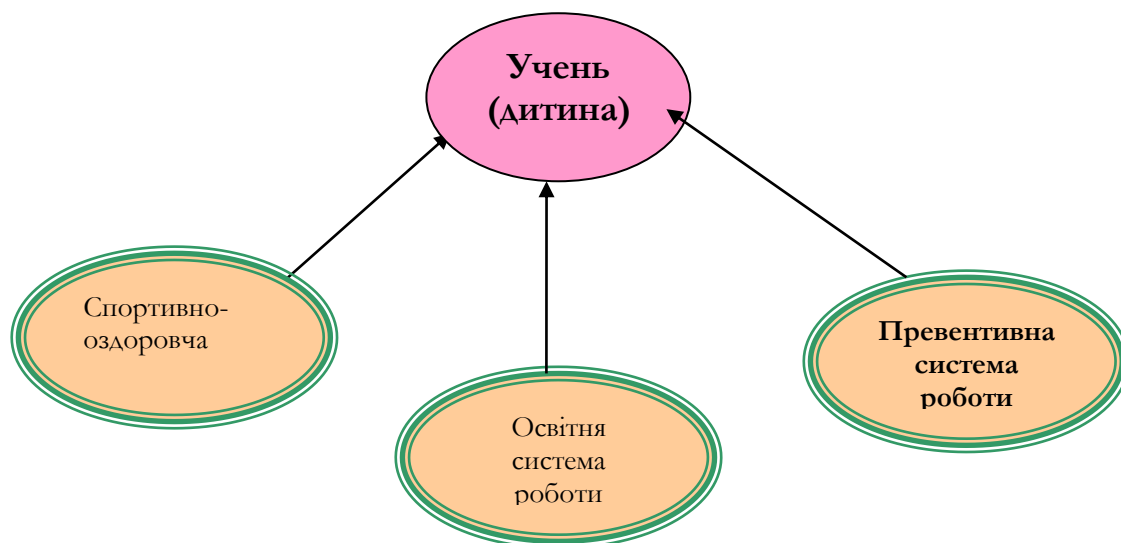
Мета діяльності:

виховувати в учнів компетентне ставлення до здорового способу життя.

Завдання:

- 1.Формувати у школярів відповідальність за власне здоров'я і здоров'я навколишніх.
2. Вчити дітей навичок здорового способу життя.
3. Створити банк даних про здоров'я учнів категорійних сімей.

Схема роботи соціального педагога Червонослобідської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 за напрямком Школи сприяння здоров'ю

Спортивно-оздоровча система : діяльність оздоровчих таборів. Проведення спортивних заходів, змагань, свят.

Превентивна система: медичні огляди, профілактична робота щодо формування в учнів навичок здорового способу життя, діагностування.

Освітня система: години спілкування, тренінги, виступи перед батьками та педколективом; вивчення психофізіологічних властивостей дитини: анкетування, тестування, опитування (додаток №11).

Співпраця з батьками

Успішне вирішення проблеми формування здорового способу життя можливе лише за тісної взаємодії сім'ї і школи. Саме сім'я несе основну відповідальність за розвиток і здоров'я дитини, бо саме в ній закладаються найважливіші риси особистості. Від того, які стосунки у сім'ї, залежить розвиток самосвідомості дитини, її духовний і психічний світ, можливість соціальної та фізичної адаптації і життєдіяльності.

Чи виконує сучасна сім'я у повному обсязі свої функції щодо формування духовного здоров'я дитини? Чи використовує для цього усі можливості сімейного виховання? На жаль, ні.

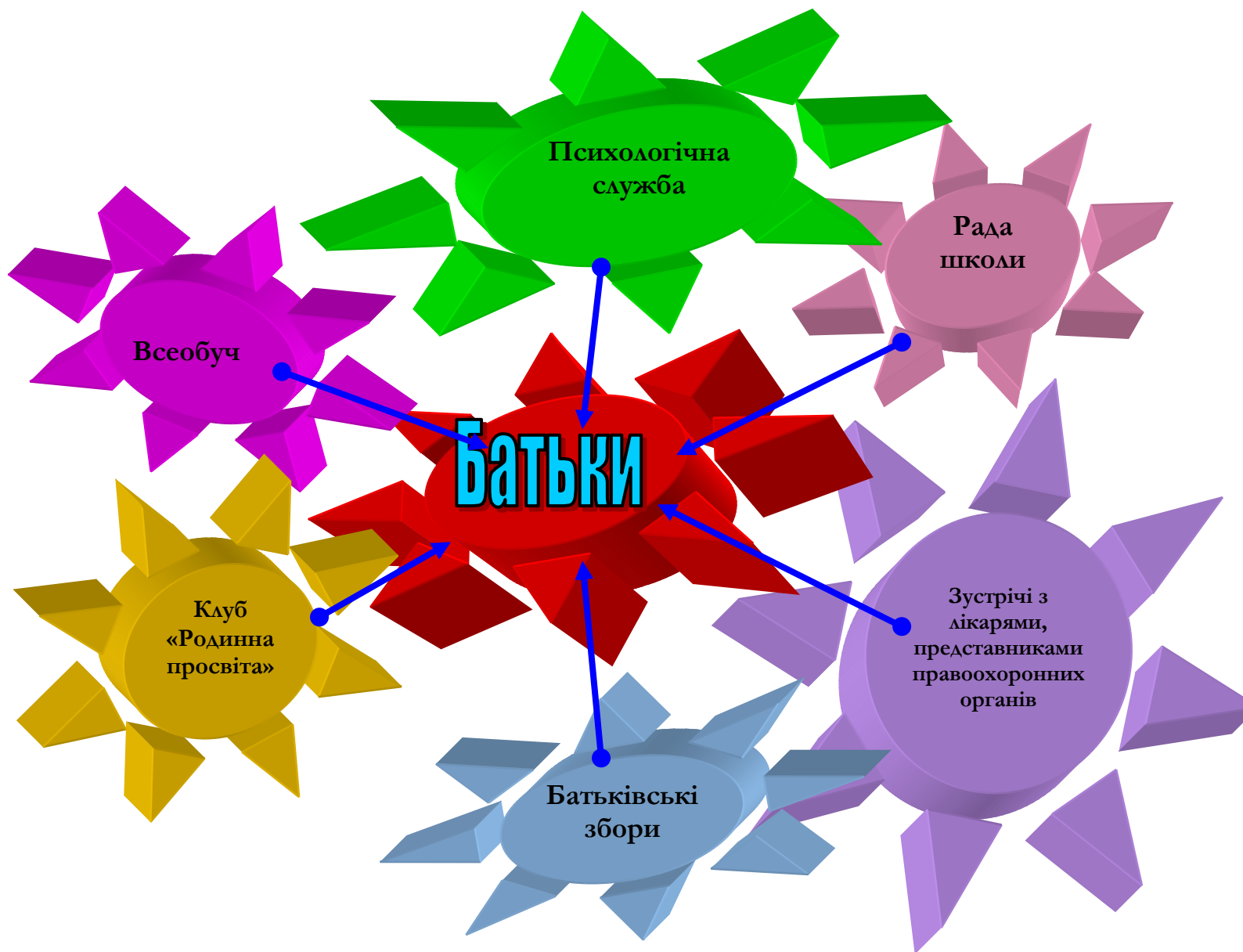
В школі було проведено анкетування з метою з'ясування впливу сім'ї на формування здорового способу життя дитини. В опитуванні взяли участь учні 5-9 класів (всього 159 осіб). З'ясували, що :

- культ книги існує в 14 % сімей;
- традиція сімейного читання вголос і обговорення прочитаного у 3 % сімей;
- народні пісні знають 10 % сімей;
- знайомство з творами живопису та культури, які мотивують дитину на здоровий спосіб життя є 5 % сімей;
- спільні прогулянки на природу здійснюються у 15% сімей.

Опитування батьків, бесіди з учнями свідчать, що майже всі батьки позитивно ставляться до збереження і зміцнення здоров'я своїх дітей, але самі не є взірцями здорового способу життя, не навчають його і своїх дітей. Переважна більшість батьків не володіє методами і способами формування здорового способу життя. Тому, одним із завдань класних керівників є підвищення ролі сім'ї у формуванні здорового способу життя учнів, організація спільної діяльності школи і сім'ї щодо вирішення цього питання.

У Школі сприяння здоров'ю діє система роботи з батьками учнів.

СХЕМА РОБОТИ З БАТЬКАМИ

Робота з батьками проводиться ретельно і поетапно:

- **1 – ЕТАП** – знайомство батьків з основними вимогами валеологічної освіти школярів;
- **2- ЕТАП** – залучення батьків до виховної позакласної роботи з підлітками
- **3- ЕТАП** – залучення батьків до практичної реалізації в сім'ї основних елементів здорового способу життя
- **4- ЕТАП** – спільна, погоджена робота вчителів і сім'ї з формування умінь і навичок здорового способу життя.

Основні форми залучення батьків до роботи з формування здорового способу життя дітей

Працюючи з батьками, ми, педагоги, переконалися, що покращення психічної, фізичної та соціальної складових способу життя школярів здебільшого залежить від оптимізації їхніх контактів з дорослими, особливо з батьками. Діти чекають від батьків розуміння, порад, підтримки.

Серед форм роботи з батьками найвдалішими, на наш погляд, є :

- *цикл лекцій з метою оволодіння батьками культурою здорового способу життя;*
- *лекції і бесіди психолога, медиків та інших фахівців про фізичне та психологічне здоров'я, раціональне харчування, загартування організму, про шкідливі звички тощо;*
- *тематичні збори, конференції на теми: «Розвиток співпраці вчителів і сім'ї», «Єдність вимог до дітей», «Погодженість дій і впливів сім'ї і школи» тощо;*
- *робота батьківського клубу «Родинна просвіта»;*
- *групові та індивідуальні консультації щодо проблем сімейних стосунків (з психологом, класним керівником) з метою інформування про вікові особливості підлітків, створення в сім'ї атмосфери довіри і любові, необхідність для дитини відчуття захищеності і безпеки в сім'ї;*
- *спортивні свята та сімейні вечори.*

Важлива інформаційно-пропагандистська роль належить класним батьківським зборам. Класні керівники планують їх так, щоб на кожному розглядалося питання, пов'язане зі здоров'ям учнів. Важливе значення має ознайомлення батьків із результатами поглибленого медичного огляду, показниками фізичного розвитку і рухової підготовки, результатами психодіагностування тощо.

Наприклад, у грудні 2010 року класним керівником 7-Б класу Яковенко Ларисою Віталіївною були проведені збори «Роль сім'ї у формуванні здорового способу життя школярів»; у березні 2011 року вчителем початкових класів Шевченко Т.М. проведено батьківські збори «Здоровий мікроклімат в сім'ї».

Під час підготовки до зборів діти написали міні-твір на тему «Моя сім'я», провели конкурс малюнків «Я і моя родина». Збори розпочиналися з короткої лекції про роль батьківського прикладу у виборі дитини свого способу життя. Потім відбувся обмін досвідом виховання дітей, ознайомлення з їхніми творами та малюнками. Разом з батьками, діти беруть участь у конкурсі прислів'їв і приказок про здоров'я, дарують дорослим маленькій концерт, а наприкінці батьки отримують пам'ятки з правилами, які допомагають зберігати і підтримувати здоров'я як дорослих, так і дітей.

Такі заходи дають можливість батькам на конкретних прикладах переконатися у позитивному впливі здорового способу життя на здоров'я дітей і визначити свою роль у цьому процесі.

Участь учнівського колективу у роботі з батьками

Для того, щоб діти могли реалізувати свої потреби, їх можна залучити до роботи з батьками. Цікава форма навчання батьків дітьми – дитяча реклама здорового способу життя, яку вони можуть продемонструвати на батьківських зборах, зустрічах у сімейній вітальні та інших заходах.

Спільна робота будується таким чином, щоб формування вмій і навичок здорового способу життя у школі і вдома стало єдиним неперервним процесом.

Його можна подати за такою схемою:

- 1. Діагностування стану здоров'я дітей на початку навчального року. Ознайомлення батьків з його результатами.*
- 2. Повідомлення батьків про стан здоров'я їхніх дітей.*
- 3. Розробка разом з батьками та за допомогою лікарів, психолога та вчителя фізичної культури індивідуальних оздоровчих програм.*
- 4. Контроль за виконанням індивідуальних оздоровчих програм з боку батьків або спільне виконання завдання «Життєвий ритм сім'ї».*
- 5. Заняття фізичними вправами на уроках фізичної культури та в шкільних спортивних секціях. Фізкультхвилинки на уроках. Виконання фізичних вправ за індивідуальними програмами.*
- 6. Спостереження вчителя за динамікою змін у здоров'ї дитини. Ведення паспорту здоров'я сестрою медичною школи.*

7. *Корекція стану психічного, духовного і соціального здоров'я учнів під час колективної та індивідуальної діяльності в школі. Дотримання батьками й учителями єдиних вимог до формування здорового способу життя.*
8. *Підбиття підсумків роботи на «Святі здоров'я» наприкінці року за участю батьків.*
9. *Спільний аналіз змін у фізичному, психічному, духовному і соціальному здоров'ї. Підбір учителем, батьками та медичною сестрою школи засобів та методів подальшої роботи щодо формування здорового способу життя.*

З метою профілактики захворювань у школі введено ароматерапію, проводяться бесіди, батьківські збори, лекції, практичні заняття, засідання круглого столу, консультації психолога, лікарів.

Об'єднання зусиль працівників школи, батьків є необхідною умовою формування позитивного ставлення учнів до свого здоров'я і тому кожен член учнівського та педагогічного колективу школи опановує

науку здоров'я.

Методична робота

Для успішного формування умінь і навичок здорового способу життя вчителю необхідно не лише володіти теоретичними знаннями, а мати певні вміння і навички. Підвищення валеологічної грамотності та формування необхідних практичних умінь і навичок відбувається в процесі проведення різних тренінгових занять, семінарів.

Так, у січні 2011 року на базі Червонослобідської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1 відбувся *семінар соціальних педагогів на тему: «Співпраця соціального педагога і громадських організацій, спрямована на створення здорового, соціально – благополучного середовища в мікрорайоні школи».*

Учителі школи - постійні учасники виставки передових педагогічних технологій «Освіта Черкащини». У 2009 році *посібник «Психотерапевтичні напрямки роботи з «важкими» підлітками» підготувала психолог школи Рибчинська С.С.*

Заслуговує на увагу робота творчих груп класних керівників по напрямку Школи сприяння здоров'ю.

У 2009-2010 н. р. творча група класних керівників 5-8 класів працювала над проблемою: « Використання колективних творчих справ для розвитку творчих здібностей та самореалізації особистості у колективі».

У 2010-2011 н. р. творча група класних керівників 5-8 класів працювала над проблемою: «Формування духовної культури школяра як невід'ємної складової загальнолюдських цінностей особистості в сучасних умовах».

Творча група класних керівників 9-11 класів працювала над проблемою: «Превентивне виховання як головний аспект безпечної поведінки школяра»

У 2011-2012 н. р. заступником директора школи з виховної роботи Величко С.В. у тісній співпраці з класними керівниками на конкурс «Освіта Черкащини-2012» підготовлено збірку виховних заходів «Здоров'я - це краса, а красивим бути модно» (додаток №12).

Використана література

1. Г.Ситник «Технологія превентивного виховання школярів»; ТОВ «Юлат». 1999.
2. Л.Кацинська «Виховний процес в сучасній школі»; Рівне – 1997.
3. Т.Федорченко «Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей». Навч.-метод. посібник. Видання друге, доповнене. – Тернопіль: Астон, 2005 .
4. В.Оржеховська, Л.Габора «Збереження репродуктивного здоров'я неповнолітніх»; Навч.-метод. Посібник. Тернопіль : Астон, 2005.
5. О.Тимчишин, М.Коростіль «Інновації змісту і технологій здорового способу життя». - Тернопіль: Астон , 2002.
6. О.Ващенко «Як створити Школу сприяння здоров'ю». – К.: Шк.. світ, 2008.
7. «Запрошуємо до діалогу» .Нав. посіб. – К.: Богдана, 2003.
8. Оржеховська В.М., Тарасова Т.В. Духовність – це здоров'я молодого покоління: - Навч. – метод. пос. – Тернопіль, 2005.
9. Прояви турботу і обачливості: - Навч. – метод. посіб. / О.А. Голоцван , Б. М. Ворник. – К.: Наш час, 2007.